

Vytváranie ideových predpokladov dekolonizačných procesov v Afrike

Milan Čáky

Abstract

Cette thèse s'occupe du problème de la création des idées, apparus au début de la décolonisation de l'Afrique. Cette période est divisée en trois étapes: depuis XX-ième siècle jusqu'aux années suivantes. L'idée fondamentale est celle à chercher les qualités communes de ce processus ainsi que l'idéologie nationaliste africaine.

Kolonizovanie takmer celej Afriky a premena jej územia na kolónie európskych mocností znamenala hlboký prelom v afrických dejinách. Príchodom Európanov a ich civilizácie bol definitívne zastavený dovtedajší samostatný vývoj pôvodných afrických kmeňov, ktoré boli nielen Európanmi koloniálne podrobené, ale i nenávratne vtiahnuté do politických záujmov európskych metropol a do tvoriaceho sa svetového trhu. Tieto základné zmeny umožnili ich premenu zo zaostalých spoločenstiev na novodobé africké národy, hlásiace sa o svoje národné práva a neskôr i štátnu suverenitu. Slovo *dekolonizácia* je možné chápať ako proces, v ktorom sa kolónia stáva nezávislou, alebo zrušenie koloniálneho štatútu pre krajinu, ktorá je v koloniálnom stave. (Podľa Ageron, Ch.-R.: *La décolonisation française*, s. 5) Toto slovo a jeho odvodeniny (dekolonizovaný, dekolonizátor) sú nelogizmami. V dejinách často nadobúdalo pejoratívnu podobu, hoci v období bojov za nezávislosť kolónií v Amerike v rokoch 1778 – 1825 slúžilo tiež na označenie oslobodenia kolónií od útlaku európskych národov. Základným charakteristickým rysom tohto vývoja bola premena členov afrických spoločenstiev na slobodných občanov nezávislého a suverénneho štátu. Bol to zložitý a dlhodobý proces v novodobých dejinách Afriky, ktorý je možné ho rozdeliť do troch základných období:

1. **Prvé obdobie** - od začiatku 20. storočia do skončenia druhej svetovej vojny, ktoré je charakterizované dovŕšením koloniálneho procesu, stabilizáciou koloniálnych štruktúr a vytváraním vnútorných predpokladov procesu dekolonizácie.

2. **Druhé obdobie** - od konca druhej svetovej vojny do roku 1960: medzníkom je rezolúcia Valného zhromaždenia OSN o poskytnutí nezávislosti kolóniám. Jej dôsledkom väčšina afrických kolónií získala štátnu nezávislosť, stali sa členskými štátmi OSN a iných medzinárodných organizácií.

3. **Tretie obdobie** – od roku 1960 až do úplného zániku klasických koloniálnych vzťahov. Dokončil sa proces dekolonizácie v Afrike, zaniká koloniálne panstvo Portugalska (Angola, Mozambik). Vytvorili sa regionálne africké organizácie (*Organizácia africkej jednoty, Liga arabských štátov* a i.). Značná časť afrických štátov vstúpila do *Francúzskeho spoločenstva národov*, do britského *Commonwealthu*. Vzniká nový, slobodný typ vzťahov medzi bývalými metropolami a kolóniami, charakterizovaný výrazom „Spoločenstvo“.

Britský historik Paul Johnson vyslovil myšlienku, že v 19. storočí Európania v kolóniách víťazili, pretože domorodcom chýbala vôľa sa brániť. V 20. storočí sa podľa neho role obrátili a Európania stratili vôľu udržať svoje výdobytky. Za touto relativitou vôle videl demografické faktory: *kolónia bola stratená, ako sa domorodci začali rozmnožovať rýchlejšie než kolonisti*. Ak kolonializmus 19. storočia bol výrazom *obrovského rastu európskeho obyvateľstva*, proces dekolonizácie 20. storočia *vyplýval z demografickej stability v Európe a z prudkého populačného rastu pôvodných obyvateľov v kolóniách*. (Johnson, P.: *Dějiny 20. století*, s. 482)

Určitém úvodom k všeobecnému dekolonizačnému procesu, včítane Afriky, bol politický vplyv amerického prezidenta Woodrowa Wilsona a úloha Spoločnosti národov po prvej svetovej vojne. Antikoloniálne názory, ktoré otvorene deklaroval koncom prvej svetovej vojny, boli prvým signálom nádeje pre utláčané národy kolónií. Vo svojom prejave dňa 27. mája 1916 a 22. januára 1917 vyhlásil, že *žiadny ľud nemôže byť násilím nútený pod suverenitou, ktorú odmieta*“ (cit. podľa Ageron, Ch.-R.: *La décolonisation française*, s. 9) Veril v možnosť a schopnosť, že sa národy navzájom dohodnú, aby bol zabezpečený ich ďalší slobodný rozvoj a aby si sami určovali svoj ďalší osud. Radikálne nepriateľstvo W. Wilsona k režimom koloniálnej nadvlády oživilo termín, dovtedy používaný len v súvislosti s európskymi národmi: **princíp sebaurčenia** (*self-determination*). Práve tieto dôležité práva obsahoval piaty bod z jeho známych 14 bodov mierových podmienok, vyhlásených 9. januára 1918: stručne vyjadrené - *zabezpečiť suverenitu národov*. Povedané inými slovami, *záujmy koloniálnych území, formulované víťaznými mocnosťami, nemôžu mať väčšiu dôležitosť, ako záujmy kolonizovaných národov*. To znamenalo, že každý kolonizovaný národ mal právo sa vyjadriť k práve na sebaurčenie. Hoci Wilson nemohol predurčiť, aby na Mierovej konferencii v roku 1919 jeho myšlienky európski spojenci, vtedy významné koloniálne mocnosti, bezvýhradne prijali (Ne-

mecko muselo svoje kolónie a ekonomické oblasti svojho vplyvu odovzdať víťazným mocnostiam), Mierová konferencia rozhodla o vytvorení princípu mandátneho územia kolónií, podriadených Spoločnosti národov. To významne uľahčilo dekolonizačný proces na týchto územiach.

1. Dokončenie koloniálneho procesu v Afrike a stabilizovanie koloniálnych štruktúr

Charakter koloniálneho procesu v Afrike

Významným rysom **prvého obdobia** koloniálneho procesu v Afrike bol rozklad tradičných štruktúr afrických spoločenstiev, spôsobený mocenským a civilizačným vpádom európskych koloniálnych štátov, a formovaním sa nových spoločenských vrstiev. Tento proces sa neprejavoval vo všetkých afrických kolóniách rovnako: vznik nových spoločenských štruktúr bol najrýchlejší v arabských častiach severnej Afriky (napríklad v Egypte, Tunise) a vynútil si významné ústupky zo strany metropol. Väčšina Afričanov vtedy nerozlišovala odlišnosti v charaktere koloniálnej správy jednotlivých európskych koloniálnych krajín. Na začiatku koloniálneho procesu nerozlišovali ani rozdielnosti v teóriách, ktorými sa kolonizátori riadili, pretože takmer všetky koloniálne krajiny vnucovali podmaneným Afričanom svoju vôľu, zbavovali ich tradičných afrických zvykov, nerešpektovali ich právo na pôdu, nariaďovali nútené práce, vymáhali dane a kruto prenasledovali každý odpor. Pre väčšinu kolonizovaných Afričanov bola v tejto fáze historického vývoja typická celková pasivita, čo bolo príznakom začiatku vzniku tzv. *africkej koloniálnej mentality*. Aj po roku 1900 sa prejavoval odpor kolonizovaných Afričanov proti vyvlastňovaniu pôdy a núteným prácam. Mal však živelný a neorganizovaný charakter. Vyskytoval sa najmä v tých afrických územiach, ktoré ešte nebola vytvorená koloniálna správa (napríklad v Mauretánii – až do roku 1936, povstanie Tuaregov – až do roku 1919, nepokoje v Pobreží Slonoviny – do roku 1909, v Dahome – do roku 1916). Povstania mali skôr živelný charakter a vychádzali z hodnôt starých spoločenstiev. Intenzita protikoloniálneho odboja nemohla v žiadnej miere ohroziť postupujúci koloniálny proces. Ani jedna z francúzskych kolónií v západnej a rovníkovej Afrike nebola vhodná pre európske prisťahovalectvo a nebolo známe ani ich nerastné bohatstvo. Väčšinu obyvateľstva (skoro 95 %) tvorili chudobní roľníci, preto úlohou týchto kolónií bolo dodávať do metropolitných krajín a na európsky trh poľnohospodárske produkty. Táto okolnosť viedla k vytváraniu monokultúrneho poľnohospodárstva, zameraného len na niektoré druhy plodín. Európske monopoly si na základe lacnej pracovnej sily vytvárali na jednej strane podmienky na produkciu lacných

poľnohospodárskych produktov, na druhej strane dovozom a predajom európskeho spotrebného tovaru dosahovali neekvivalentnú výmenu. Životná úroveň podstatnej časti Afričanov príchodom európskych kolonistov a vnútením európskej civilizácie sa nezvyšovala, ba niekde aj upadala. Pritom väčšina domorodcov bola vystavená svojvôli európskych koloniálnych úradníkov. I v pôvodnej štruktúre domorodého obyvateľstva v dôsledku uskutočňovania koloniálnej politiky dochádzalo k dôležitej diferenciacii: početní príslušníci bývalých vládnuvých vrstiev, feudáli, kmeňoví náčelníci a zámožnejší obchodníci začali spolupracovať s kolonizátormi, realizovali ich nepopulárne opatrenia a tak sa v africkej spoločnosti začala prehlbovať spoločenská diferenciacia.

Každá z európskych koloniálnych mocností realizovala svoju koloniálnu politiku vo svojich kolóniách v Afrike iným spôsobom, predovšetkým v závislosti na **politickej kultúre** danej európskej krajiny a jej predstavách o spôsobe riadenia kolónií v záujme dosiahnutia čo najväčších ziskov. Ďalšími okolnosťami, ktoré ovplyvňovali spôsob vedenia koloniálnej politiky, bol stupeň odporu obyvateľov kolónie proti kolonizátorom, existencia prírodných zdrojov, ale i napríklad možnosti realizovania plantážového hospodárstva. Všetky európske koloniálne mocnosti mali rozpracovanú a zdôvodnenú oficiálnu teóriu svojej koloniálnej politiky, ktorá sa podsúvala verejnosti. Francúzska koloniálna teória hlásala, že cieľom koloniálnej politiky Francúzska je kultúrna a občianska **asimilácia** Afričanov, t. j. nadobudnutie takých politických, občianskych práv a civilizačných hodnôt, ktoré boli vtedy vo Francúzsku priznávané každému občanovi. Bežní obyvatelia Francúzska boli presvedčení o civilizačnom poslaní svojej krajiny a jej kultúry v afrických i ázijských francúzskych kolóniách a tomuto poslaniu svojej krajiny verili. Francúzska koloniálna politika za hlavný prostriedok občianskej asimilácie obyvateľov kolónií považovala školstvo, kde vyučovacím jazykom bola výlučne len francúzština. Realita však bola úplne iná: takmer vo všetkých francúzskych kolóniách bolo školské vzdelávanie zanedbávané a len málokde (napríklad v Senegale) existovali stredné školy a domorodci mali obmedzený prístup ku vzdelaniu. Pretože v kolónii nebolo možné získať vzdelanie, študenti z aristokratických rodín a tej vrstvy obyvateľov, ktorá kolaborovala s francúzskou koloniálnou správou, prípadne sa na nej podieľala, odchádzali študovať predovšetkým na francúzske stredné a vysoké školy. Práve na pôde Francúzska sa začína formovať národná inteligencia jednotlivých francúzskych kolónií, ktorá sa neskôr postavila do čela boja za národnú nezávislosť. Vo všetkých francúzskych kolóniách sa francúzština stala jediným úradným jazykom. Francúzska koloniálna správa (v rozpore s domácimi demokratickými tradíciami a politickým myslením) vo väčšine svojich kolónií uplatňovala prísne centralistickú správu, vykonávanú francúzskou administratívou (často aj pomocou gilotíny). Ako príklad je

možné uviesť postavenia Alžírsk, definované v tzv. *Alžírskom štatúte* ako súčasť Francúzska. Administratívne sa stalo francúzskym územím a územnosprávne bolo rozdelené do niekoľkých departementov, podliehajúcich pod francúzsku vládu. Malo charakter presídleneckej kolónie. *Tunis* aj *Maroko* mali štatút protektorátu, ktorý im umožňoval určitý stupeň vlastnej vlády, podriadenej francúzskej kontrole. Obe krajiny boli otvorené francúzskemu prisťahovalectvu a v oboch sa francúzsky kapitál zmocnil nielen veľkej časti najlepšej pôdy, ale všetkých ekonomických odvetví, najmä ťažby nerastných surovín, monopolizoval zahraničný a vnútorný obchod. V rámci nepriamej správy Francúzi formálne ponechali moc v rukách domáceho tuniského beja alebo marockého sultána, ale skutočným vládcom v oboch krajinách bol francúzsky generálny rezident a koloniálna správa. Politika asimilácie, uskutočňovaná francúzskou koloniálnou správou, mala vo väčšine francúzskych kolónií dvojaké dôsledky: *na jednej strane* spôsobila, že rodiaca sa inteligencia v kolóniách zdôrazňovala svoj **africký pôvod** a **černošskú svojbytnosť** (teória tzv. **négritude**), čo viedlo neskôr k vytvoreniu samostatného myšlienkového prúdu v politickom myslení africkej černošskej inteligencie, vedúceho k vzniku **nacionalizmu** v týchto kolóniách, ako k významnému politickému fenoménu. *Na druhej strane* spôsobila, že najmä aristokratická časť obyvateľov kolónií prevzala francúzske civilizačné hodnoty a politickú kultúru, čiže sa *pofrancúzštila*. V ďalšom spoločenskom vývoji napodobňovala francúzsky spôsob života (urbanizmus, obliekanie, kultúra, myslenie, jazyk), spoluvytvárala francúzske inštitúcie v kolónií a stala sa oporou koloniálneho režimu.

Veľká Británia používala pri správe svojich kolónií viac pružnosti (zrejme čerpala zo svojich skúseností v Indii), vyznačujúce sa rozličnými metódami koloniálnej správy. Zväčša aplikovala systém tzv. *nepriamej vlády*. Charakteristickou črtou britského systému nepriamej vlády bolo, že pri uplatňovaní svojej moci sa Briti opierali o pôvodných feudálov, o kmeňových náčelníkov a prenechali určitých právomocí miestnej aristokracii, čím si zabezpečovali ich *spoluúčasť* na vláde a z toho vyplývajúci *podiel na koloniálnej moci a správe*. Do určitej miery tým konzervovali existenciu pôvodných spoločenských vzťahov a feudálneho systému, a to aj tam, kde kmeňový systém už zanikal. Samozrejme, všetko sa uskutočňovalo v rámci prijatých zákonov, prísne sledovaným dozorom anglickej koloniálnej správy a v prípade potreby aj použitím anglického vojska.

Popri Francúzsku najcentralistickejšiu koloniálnu správu z európskych koloniálnych mocností uplatňovalo *Nemecko* (až do roku 1918, kedy v dôsledku prehratej vojny stratilo kolónie v Afrike) na svojich koloniálnych územiach vo východnej (Tanganika, Rwanda) a v juhozápadnej Afrike (Togo, Kamerun). Podobne i *Portugalsko* v Angole a Mozambiku. Bola nariadovaná nútená práca ako prostriedok pozdvihnutia Afričanov na vyššiu úroveň.

Portugalsko ako ekonomický slabá krajina nebolo schopné v oboch kolóniách vytvárať investície, Afričania nemali žiadne občianske a politické práva, nesmeli vykonávať niektoré povolania, vyhradené len pre Európanov, nemohli navštevovať školy. Len malá časť domorodcov sa dostala do kategórie *asimilovaných*, čo bolo podmieňované politikou lojalitou voči vláde a znalosťou portugalského jazyka. Skupina *miešancov* síce mala občianske práva, ale bola diskriminovaná. Afričania sa nemohli združovať do politických strán, do odborových či iných organizácií. Koloniálny systém, požívaný *Belgičanmi* v Belgickom Kongu (Leopoldville), bol podobný s koloniálnym systémom Francúzska. Opieral sa o tri zásadné opory koloniálnej moci: koloniálna správa, monopoly a katolícke misie. Monopoly kontrolovali celé hospodárstvo, zameriavajúce sa na ťažbu nerastných surovín. Neuznávalo sa tradičné právo domorodcov na spravovanie častí krajiny, preto do Belgického Konga neprenikli myšlienky slobody a demokracie, ako tomu bolo v iných častiach Afriky, a národná inteligencia sa formovala len pomaly. Na území *Rwandy* a *Burundy*, ktoré Belgicko získalo po prvej svetovej vojne ako mandátne územie, belgická koloniálna správa ponechala feudálny systém. Ten rozdeľoval domorodé obyvateľstvo na dve skupiny – na *Tutsiov*, spojených s feudálnou mocou, a na *Hutuov*, ktorí boli v poddanskom stave. Belgičania ponechali pri moci tradičných vládcov, ponechali im výsady a moc. Ani do jednej z týchto krajín neprenikal európsky civilizačný vplyv, nevznikal priemysel ani ťažba surovín. Poľnohospodárstvo zostalo zaostalým a vyznačovalo sa naturálnou výmenou. Obe krajiny značne zaostávali na civilizačnom vývojom v iných kolóniách Afriky.

Vytváranie subjektívnych podmienok boja za nezávislosť na africkom kontinente

Významnú úlohu v dejinách afrických kolónií zohrala sa skutočnosť, že v čase I. svetovej vojny veľký vojakov z afrických kolónií sa zúčastnil bojov na európskom fronte a mali tak možnosť sa oboznámiť s európskou civilizáciou, jej kultúrou a politickým systémom v krajinách západnej Európy (napríklad len vo francúzskej armáde slúžilo skoro pol milióna vojakov z jej afrických kolónií, v britskom vojsku ich bolo 300 tisíc). Po demobilizácii mnohí z nich sa postavili na pozície národných síl a začali vyvíjať protikoloniálne aktivity.

Rodiaca a rozvíjajúca sa priemyselná výroba, zameraná hlavne na ťažbu surovín, spôsobili sťahovanie sa veľkého počtu domorodcov za prácou do miest a na plantáže. Podobne i rozvoj obchodu, podmienený rastom plantážneho hospodárstva si vyžadovali vznik nových riadiacich štruktúr i z radov domorodej aristokracie. Hoci rozvoj spoločenských štruktúr afrického obyvateľstva bol nerovnomerný, spravovanie obrovských koloniálnych teritórií s početným obyvateľstvom nevyhnutne vyžadovalo existenciu technickej i správnej adminis-

trativy, čo nebolo možné bez zapojenia domorodých úradníkov (najmä z radov miestnej aristokracie), ktorým bolo nevyhnutné sprístupniť cestu k získaniu vzdelania. Aj keď koloniálna správa bola vo všeobecnosti obozretná pri vytváraní novej inteligencie, práve absolventi stredných a vysokých škôl, ktorí ukončili svoje štúdium v metropolách, sa zväčša stali predstaviteľmi národnooslobodzovacieho hnutia.

V hospodárskom a spoločenskom rozvoji z afrických krajín (okrem južnej Juhoafrickej únie) Afriky boli najviac rozvinuté krajiny severnej Afriky, najmä Egypt. Už od začiatku 20. storočia v Egypte, najmä od roku 1914, keď bol pod britskou správou, sa prejavovala aktivizácia národných síl. Väčší význam nadobúdala **arabský nacionalizmus**, ktorý vznikol na začiatku 20. storočia proti ottomanskej dominácii. Prejavoval sa v rôznych kluboch dôstojníkov a medzi mládežou. Podľa západnej (najmä anglickej) politickej kultúry začali predkladať požiadavky na ústavné a demokratické reformy. Vznikla politická strana *Wafd*, vyjadrujúca celonárodné požiadavky. Keď po vytvorení samostatného egyptského kráľovstva v roku 1919 bola nastolená diktatúra kráľovského dvora, hlavným cieľom národných síl bol boj za demokraciu a ukončenie britskej nadvlády. Ak v Libyi, ktorá bola pod koloniálnou nadvládou Talianska, sa ešte len rodila spoločnosť novodobého typu (v zmysle európskej a západnej civilizácie), tento vývoj značne pokročil v niektorých krajinách Maghribu, najmä v Tunise a Maroku. Aj keď tieto tri krajiny, spolu s Alžírskom patrili jednej koloniálnej mocnosti – Francúzsku, vnútropolitický vývoj sa v nich uberal odlišne. Tunis mal štatút francúzskeho protektorátu s táto forma poskytovala Tunisanom väčší priestor pre národnú a politickú aktivitu v porovnaní s tzv. *Alžírskym štatútom*. Po zákaze umiernennej reformnej *Mladotuniskej strany (1907-1912)*, ktorá združovala predovšetkým statkárov a vznikajúcu tuniskú podnikateľskú vrstvu, vznikla v roku 1920 nová politická strana *Destúr (Ústava)*. Hlásili sa k nej nielen pôvodnú feudálne vrstvy (statkári), ale aj národne orientovaná vrstva podnikateľov, ktorá požadovala nielen väčší priestor pre svoje ekonomické záujmy v porovnaní s Francúzmi, ale najmä väčší podiel Tunisánov na štátnej správe protektorátu. *Destúr* nedosiahol masovú základňu a jeho vedenie nedostatočne bojovalo za samostatnosť krajiny. Od roku 1934 mladšia generácia tuniských národných predstaviteľov vytvorila novú politickú stranu *Neo Destúr* s cieľom vytvoriť masovú základňu a získať i podporu na vidieku. Na jej čelo sa postavil *Habíb Burgiba*, ktorý vysokoškolské vzdelanie získal vo Francúzsku (a oženil sa s Francúzskou). Za hlavný politický cieľ strany si vytýčil národnú nezávislosť, avšak v tejto dobe nedokázal nájsť vhodné prostriedky na realizáciu tohto politického cieľa, t. j. v Tunise ešte neboli vytvorené objektívne predpoklady pre úspech tohoto boja.

Alžírsko, ako už bolo povedané, územnosprávne bolo súčasťou Francúzska a malo charakter presídleneckej kolónie. Stále väčšia časť najlepšej alžírkej pôdy sa dostávala do rúk európskych presídlencov (kolónov): ak v roku 1911 žilo v Alžírsku 758 tisíc európskych kolónov (najmä z Francúzska), ktorí vlastnili 1,8 mil. ha skonfiškovanej alžírkej pôdy, tak v roku 1939 počet európskych kolónov dosahoval 950 tisíc a vlastnili už 2,72 mil. ha alžírkej pôdy. (Údaje podľa Lacina, K. a kol.: *Nejnovější dějiny Afriky*, s.94) Vzniknutá masa približne 3 miliónov alžírskych bezzemkov, zbavených svojej pôdy, bola nútená pracovať za nízku mzdu ako sezónni poľnohospodárski robotníci na farmách európskych kolónov alebo odísť do miest za príležitostnou prácou, pretože priemysel nebol rozvinutý a neposkytoval dostatok pracovných príležitostí. Početní Alžírčania odchádzali za prácou do Francúzska. Vytvárala sa početná sociálna vrstva obyvateľov, zbedačená koloniálnou politikou. Práve ona sa stala sa podhubím odboja proti francúzskemu kolonializmu. Tým sa vytvárala masová základňa budúceho hnutia odporu. Pretože takmer 90 % obyvateľov Alžírsku zostávalo bez vzdelania, volebné právo mal len obmedzený počet Alžírčanov (predovšetkým tých, ktorí boli spolupracovali s koloniálnou správou), boj za demokratické a občianske práva sa stal hlavnou náplňou politického boja rodiaceho sa alžírkeho národného hnutia. Proces jeho vzniku bol spojený i s politickými aktivitami Alžírčanov žijúcich vo Francúzsku. V roku 1926 založili organizáciu *Severoafriická hviezda*, ktorá v roku 1933 prvýkrát vystúpila s požiadavkou nezávislosti Alžírsku. Tým bola oficiálne prezentovaná myšlienka alžírkej nezávislosti. O tri roky neskôr, v roku 1936, keď vo Francúzsku vznikla vláda Ľudovej jednoty, sa rôzne alžírke organizácie spojili a vytvorili *Muslimský kongres*. Ten sa snažil spolupracovať pokrokovými alžírskymi Európanmi. Vznik alžírkej podnikateľskej vrstvy sa v dôsledku tvrdej kolonizačnej politiky značne oneskoril, národné sily boli roztrieštené a nemali jednotný politický program. Keďže v Alžírsku zásluhou koloniálnej politiky vznikla sociálna základňa budúceho odboja, otázka zjednotenia alžírskych národných síl a prijatie politického programu s cieľom získania nezávislosti súvisela so zmenou medzinárodných podmienok po druhej svetovej vojne a šíriacou sa vlnou protikoloniálneho boja v Ázii i Afrike.

Maroko sa po strate svojej nezávislosti a vyhlásení protektorátu v roku 1912 stalo predmetom expanzívnej koloniálnej politiky zo strany Francúzska. Marocký sultán a jeho vláda mali formálnu suverenitu, skutočná moc bola v rukách koloniálnej správy a francúzskeho rezidenta. Protikoloniálny odboj proti Španielom, ktorí okupovali časť krajiny, ale od 30-tych rokov i proti Francúzom viedol k vytvoreniu niektorých politických strán, z nich najvýznamnejšou sa stala strana *Istiklál (Nezávislosť)*. Do vytvárajúcej sa marockej národnej jednoty Francúzi vniesli rozkol medzi Arabmi a Berbermi aj tým, že v roku 1930

vydaním tzv. *berberského dáhiru* vyňali Berberov z podriadenosti moslimov a podriadili ich pod francúzsku koloniálnu správu.

Poslednou africkou krajinou, ktorá dovtedy nepodľahla európskemu koloniálnemu tlaku, bola Etiópia. Po porážke talianskych kolonizátorov sa v krajine konzervovali feudálne vzťahy. Európsky civilizačný vplyv tu bol veľmi slabý, reprezentovaný predovšetkým Francúzskom a Veľkou Britániou. Najväčším vlastníkom pôdy bol cisár a jeho rodina, šľachta a tiež i cirkev. Z bojov o vládu v krajine vyšiel víťazne *rás Tafari*, ktorý sa v roku 1930 nechal korunovať za cisára, prijal názov *Haile Selassie I.* (v odbornej literatúre je niekedy požívaný aj názov *Neguš*). Podľa európskeho vzoru síce začal modernizáciu krajiny, ale v roku 1935 musel čeliť útoku vojsk fašistického Talianska. Začala sa známa vojna o *Habeš*. O rok nato Taliani dobyli hlavné mesto Addis Abebu. Cisár odišiel do exilu. Etiópiu spojili s ostatnými talianskymi kolóniami do *Talianskej východnej Afriky*.

Vo francúzskych kolóniách v západnej a rovníkovej Afrike organizovaný odpor Afričanov proti koloniálnej nadvláde sa vytváral len postupne a pomaly. Po potlačení odporu Tuaregov (od 1908 s prestávkami až do rok 1914) v oblasti Sahary, v Mauretánii (až do roku 1936), na Pobreží Slonoviny (od roku 1905 až do roku 1905) a v Dahome (1913-1916), ktoré mali väčšinou živelný charakter a boli vedené pôvodnými kmeňovými alebo feudálnymi štruktúrami Francúzi si na týchto územiach upevnili koloniálnu nadvládu, pretože pomer vojenských síl bol výrazne v neprospech domáceho odboja. Pretože ani jedno z týchto území neposkytovalo prírodné bohatstvo, nebolo vhodné na vytvorenie prísťahovaleckej kolónie. Väčšinu obyvateľov kolónií tvorili roľníci (až 95 %), preto tieto boli využívané na produkciu poľnohospodárskych plodín a dodávateľa poľnohospodárskych výrobkov na francúzsky a európsky trh. Snaha o čo najväčšiu efektivitu výroby a najväčší zisk viedla francúzsku koloniálnu správu k prevahe pestovania monokultúrnych plodín: napríklad v Senegale sa monokultúrnou plodinou stali arašidy. Ich pestovanie bolo rozšírené i do Francúzskeho Súdánu (dnešné územie Mali) a do Nigeru. Na území Guinei sa pestovali banány a káva, v Pobreží Slonoviny kakao a káva, v Dahome palmový olej. V Kongu sa ťažili vzácne dreviny, v Čade sa pestovala bavlna. I napriek tomu, že plantáže patrili veľkým súkromným spoločnostiam, práce na nich mali charakter nútených prác a organizovala ich koloniálna správa. Vzhľadom na vytvorenú štruktúru spoločnosti vrstva africkej inteligencie vznikala len pomaly a jej požiadavky boli zamerané predovšetkým na lepšie možnosti uplatnenia sa v koloniálnej administratíve. Zo spomínaných francúzskych kolónií iba v Senegale mali domorodci, rozdelení do 4 komunit, mali právo voliť svojich zástupcov do francúzskeho parlamentu a do Koloniálnej

radu v Dakare. Práve z radov volených zástupcov neskôr vyšli radikálni predstavitelia protikoloniálneho hnutia týchto afrických krajín.

V krajinách *Britskej západnej Afriky*, do ktorej patrili štyri vzájomne nezávislé kolónie (Gambia, Sierra Leone, Nigérie a Zlaté Pobrežie), protikoloniálne hnutie nemalo v 20. storočí taký rozmer, ako vo francúzskych kolóniách. Bolo to spôsobené predovšetkým odlišným charakterom britskej koloniálnej vlády: Britom sa na svoju stranu podarilo získať domáce tradičné mocenské štruktúry – kmeňových náčelníkov a feudálnych vládcov, ktorým ponechali pôvodnú moc. V pobrežných oblastiach týchto kolónií bola už vytvorená značne europeizovaná domáca vrstva, ktorá uprednostňovala používanie európskej politickej kultúry pri uplatňovaní britskej koloniálnej moci, včítane legálnych foriem politického boja. V dôsledku jej používania Briti upustili od konfiškovania pôdy a umožnili, že do zákonodarných rad sa postupne dostávali aj Afričania. Pretože hospodárstvo kolónií sa dostávalo do stále väčšej závislosti od významných britských monopolov, ťažiacich nerastné bohatstvo, možnosti pre vznik domácej podnikateľskej vrstvy boli značne obmedzené. S podielom na ekonomickej moci súviselo aj vytváranie jej politických organizácií: až v roku 1920 predstavitelia africkej národnej inteligencie a zástupcovia všetkých britských kolónií založili podľa západnej politickej kultúry prvú politickú organizáciu *Národný kongres Britskej západnej Afriky*. Vo svojom umiernenom politickom programe sa od začiatku svojej politickej činnosti násilnými prostriedkami domáhal uskutočnenie hospodárskych a politických reforiem, predovšetkým práva voleného zastupiteľstva, existencie afrického súdnictva, kontrola daní, založenie univerzity a i. Odvolávajú sa na európske práva a tradície svoju činnosť začali i rôzne združenia a spolky: napríklad združenie študentov, rôzne etnické spolky. Najvýznamnejšou spoločenskou organizáciou bolo *Nigérijské hnutie mládeže*, založené v roku 1934 v Lagose, ktoré si vytýčilo radikálny politický program – odstrániť systém nepriamej vlády, získať rozhodujúci vplyv v samospráve a tak jednotiť všetkých obyvateľov Nigérie. Podobné spoločenské organizácie, ale len s hmlistými predstavami, vznikali i v Sierre Leone a Gambii. Boli málo početné, mali slabú základňu v domácej málopočetnej inteligencii a podnikateľskej sféry a ich požiadavky boli veľmi umiernené. Rozdielny politický vývoj bol v kolóniách *Britskej východnej Afriky* (*Zanzibar, Keňa, Uganda*) a bývalej nemeckej kolónii, ktorá dostala názov *Tanganika*. V Ugande i Zanzibare boli už pred príchodom Britov vytvorené vhodné podmienky pre aplikáciu britskej metódy «nepriamej vlády». Britom sa podarilo získať na svoju stranu početnú vrstvu feudálov, ktorej dali do vlastníctva obrovské množstvo feudálnej, predtým občinovej pôdy a vytvorili tak fungujúce latifundiá, zaoberajúce sa pestovaním a exportom monokultúr. V oboch krajinách bol len nepatrný počet Európanov. Preto britská koloniálna vláda vykoná-

vala svoju moc prostredníctvom miestnych vládcov a domáceho mocenského aparátu, do ktorého sa stále viac dostávali Indovia. Keďže nepriama koloniálna vláda vyvolávala u domorodcov ilúziu určitej samostatnosti, stala sa značnou prekážkou vzniku a aktivizovania protikoloniálneho boja.

Najúrodnejšiu pôdu v *Keni* získala početná skupina britských presídlencov, ktorí výrazným spôsobom zasahovali do správy kolónie, takže Keňa nadobúdala charakter *presídle-nejkej kolónie*. Kolonisti získavali stále väčšie množstvo africkej pôdy na pestovanie exportných plodín, predovšetkým čaju a kávy. Zavedenie rasovej diskriminácie znemožňovalo domorodcom dosiahnuť patričné vzdelanie a uplatňovať sa v koloniálnej správe či v odborných profesiách. Diskvalifikácia domorodcov na lacnú pracovnú silu často v bezprávnom postavení vyvolala (podľa európskej politickej kultúry) vznik prvých politických organizácií, ktorých činnosť bola zameraná na obranu práv domorodcov. Zásadnou programovou otázkou politických ich aktivít bolo navrátenie pôdy (napríklad v roku 1921 organizácia *Kikujov*, na čele ktorej bol *Harry Thuku*) a sociálna problematika, predovšetkým otázka miezd. Od 30-tych rokov do programu činnosti týchto organizácií sa dostávajú aj politické otázky, predovšetkým poskytnutie politických práv pre domorodých Afričanov a obmedzenie pôsobenia európskych misionárov. Významné aktivity začínajú vyvíjať študenti, ktorí absolvovali svoje štúdium na univerzitách v Británii a po návrate do Kene sa postavili do popredia boja za riešenie politických a sociálnych problémov. Spomedzi nich najvýznamnejšiu úlohu v protikoloniálnych aktivitách zohrával absolvent londýnskej univerzity *Kamau Johnstone*, nar. v roku 1893, známy pod menom *Jomo Kenyatta* (v roku 1963 stal sa predsedom prvej vlády nezávislej Kene, o rok neskôr prvým prezidentom Keňskej republiky).

Keď sa *Tanganica*, pôvodne nemecká kolónia, stala po prvej svetovej vojne britskou kolóniou, pokúšali sa Briti, podobne ako v iných svojich kolóniách, opierajúc sa o rodovú a kmeňovú aristokraciu, zaviesť aj tu systém „nepriamej vlády“. Britské monopoly zradili na území veľké plantáže na pestovanie a export vybraných plodín. Protikoloniálny pohyb sa vyvíjal dvoma smermi: prvým smerom bolo vytváranie družstiev domorodých pestovateľov exportných plodín, ktoré mali konkurovať britským plantážnikom. Družstvá pestovateľov sa stali zárodkom vzniku domácej podnikateľskej vrstvy, ktorá neskôr zohrala rozhodujúcu úlohu v boji za získanie nezávislosti krajiny. Podstatou druhého smeru bolo vytváranie odporu domácich etnických skupín proti náčelníkom kmeňov menovaných Britmi a proti domácej koloniálnej administratíve, pôsobiacej v prospech Britov. Tento smer mal viac politický charakter, pretože podryval britskú koloniálnu moc a ukazoval smer a možnosti protikoloniálneho boja.

Po vzniku *Juhoafrickej únie* (1910) obe búrské republiky síce stratili samostatnosť, ale získali právo na vnútornú autonómiu. Počas prvých desiatich rokov svojej existencie pod britskou nadvládou sa im podarilo získať štatút samosprávnej kolónií. Formálne boli zrovnoprávnené s pôvodnými britskými kolóniami - Kapskou kolóniou a Natalom. Rozhodujúci politický vplyv v nich si udržali pôvodní búrski vodcovia, teraz už lojálni britskej moci. Vzhľadom na svoj pôvodný európsky pôvod a africkú niekoľko generačnú domestikovanosť v nových mocenských podmienkach sa začali nazývať Afrikanermi. Z hľadiska sociálneho pôvodu prevažovali medzi nimi drobní farmári, zachovávajúci si patriarchálny búrsky spôsob života, a mestská chudoba. Pretože Juhoafrická únia bola britským domíniom, vo vzťahu k britskej moci obe frakcie Afrikanerov sa politicky rozdelili na dve skupiny: do prvej patrili tí, ktorí spolupracovali s britskou mocou (napríklad Jan Smuts, Louis Botha), a na nacionalistov, ktorí pokračovali v boji proti nej, snažiac sa obnoviť pôvodné postavenie Búrskych republík (James Hertzog). Oba afrikanerské politické smery sa spolu s britskými usadlíkmi, ktorí tvorili strednú a bohatú vrstvu obyvateľov, zhodovali a zjednocovali v postojoch k domácej nebelošskému obyvateľstvu v otázke nevyhnutnosti zachovať politickú a ekonomickú nadvládu bielych Juhoafričanov. Začala sa uplatňovať politika otvoreného **rasizmu**, predtým charakteristická zväčša pre búrske komunity. Výsledkom spoločného politického postupu v tejto otázke bolo aj vydávanie zákonov, ktoré už mali rasovo diskriminačný charakter a boli zamerané na to, aby nebelošské obyvateľstvo bolo nútené hľadať si prácu na farmách bielych Európanov a v ťažobnom priemysle. Smerovali proti ekonomickému i spoločenskému postaveniu nebelošského obyvateľstva. Podobný cieľ sledovala i dohoda v jazykovej otázke: v roku 1925 sa afrikánština (pôvodný jazyk Búrov) stal popri angličtine úradným jazykom Juhoafrickej únie, pričom jazyky, ktorými hovorila černošská väčšina, takéto postavenie nemali. Farební Afričania nemali možnosť získať vzdelanie a odbornú kvalifikáciu a nemohli tak vytvárať konkurenciu bielym pracovníkom z radov pôvodných Európanov.

Pretože v Juhoafrickej únii existovala, aj keď v obmedzenom rozsahu, britská politická kultúra, tradiční náčelníci afrických kmeňov sa rozhodli využiť štatút domínia a domáhať sa tak svojich práv. V roku 1912 založili politickú organizáciu *Africký národný kongres (ANK)*. Obsahovo si vytýčil **demokratické požiadavky**: rozšírenie demokratických práv aj na Afričanov, rasovú rovnosť, to znamená rovnosť s bielymi obyvateľmi, všeobecné povznesenie obyvateľstva európskeho pôvodu. V otázke foriem bola sa Africký národný kongres hlásil ku Gándhího nenásilným metódam politického boja, ktoré používal na prelome 19. a 20. storočia v kolónii Natal v hnutí indických prisťahovalcov za rovnoprávnosť. Gándhí tak výz-

namným spôsobom ovplyvnil nielen vznik a charakter prvej politickej strany nebelošskej väčšiny v južnej Afrike, ale i metódy jej boja proti rasovej diskriminácii, za lepšie sociálne postavenie, demokratické a občianske práva. Vznikom Afrického národného kongresu získali Juhoafričania významný politický nástroj politického boja, ako to ukázal i ďalší vývoj.

Cieľom európskych presídlencov sa stalo i územie *Južnej a Severnej Rhodésie*, ktoré mali charakter presídleneckých kolónií. Zriaďovali farmy a plantáže, domorodcom zaberali pôdu a vyhánali ich do rezervácií. Vzhľadom na existenciu nerastného bohatstva rozvíjal sa ťažobný priemysel. Všetky významné hospodárske oblasti boli pod kontrolou prisťahovalcov najmä z Británie. Preto sa britská vláda snažila vytvoriť systém „nepriamej vlády“. V roku 1923 *Južná Rhodézia* získala štatút samosprávnej kolónie, bola vytvorená vláda a parlament výhradne z belošskej menšiny, ktorá začala vydávať a realizovať rasistické zákony, aj keď nie tak drastické, ako v Juhoafrickej únii. Územie *Severnej Rhodésie* bolo menej vhodné pre vznik fariem a plantážového hospodárstva, ale ovplyvvalo bohatstvom nerastných surovín, najmä medenou rudou. V medených baniach britských majiteľov pracovali početní africkí domorodci, predtým zaoberajúci sa prácou v poľnohospodárstve. Dochádzalo tak k zániku starých kmeňových spoločenských vzťahov a vzniku novej časti populácie, odkázanej na prácu v ťažobnom priemysle.

2. Priebeh a charakter dekolonizačného procesu v Afrike

Proces dekolonizácie Afriky bol dlhodobým a zložitým procesom. Jeho začiatok je možné dať do súvislosti so skončením druhej svetovej vojny v roku 1945. V podstate bol ukončený v prvej polovici 60-tych rokov 20. storočia, keď v dôsledku rezolúcie XV. Valného zhromaždenia OSN v roku 1960 väčšina európskych, predovšetkým francúzskych kolónií v Afrike získala nezávislosť a národnú slobodu.

Príčiny procesu dekolonizácie Afriky je možné rozdeliť na:

1. **Vonkajšie** (ktoré sa odohrali mimo afrického územia, ale významným spôsobom inšpirovali a ovplyvnili boj afrických národov za slobodu).
2. **Vnútorne** (ktoré sa vytvárali na pôde jednotlivých afrických kolónií, vytvárali ideové, ekonomické, spoločenské a politické predpoklady národnooslobodzovacieho boja afrických národov)

Základná charakteristika vonkajších súvislostí dekolonizačného procesu Afriky

Medzníkom v koloniálnej politike európskych mocností bola druhá svetová vojna, predovšetkým celosvetový boj demokratických síl proti nemeckému fašizmu, japonskému militarizmu a následný povojnový politický vývoj vo svete, najmä vznik Organizácie spojených národov, jej aktivity v medzinárodných vzťahoch a následná činnosť pri naplňaní zásad Charty OSN.

Porážka nemeckého a talianskeho fašizmu viedla k obnoveniu demokracie vo väčšine európskych štátov a spolu s porážkou japonského militarizmu vyvolala revolučný pohyb i v početných ázijských krajinách, ktoré boli súčasťou koloniálneho systému európskych koloniálnych mocností a boli okupované Japonskom (napríklad Indonézia, Vietnam, Filipíny, Malajzia, Barma a i.), alebo podporovali boj svojich metropol proti fašizmu (napríklad Britská India, Cejlón, Egypt a i.). Začiatky vytvárania národnooslobodzovacieho boja v ázijských kolóniách boli spojené s bojom proti japonskej okupácii, ale zároveň i proti európskym kolonizátorom (napríklad vo francúzskych, britských i holandských kolóniách). Pre tieto ázijské kolónie bol charakteristický všeobecný jav: národnooslobodzovací boj proti japonským militaristom kapitulácii a vojenskej po porážke Japonska v roku 1945 prerástol do protikoloniálneho zápasu, ktorý nadobudol ozbrojený charakter. Niektoré ázijské krajiny sa zbavili koloniálnej nadvlády a vydobyli si slobodu a nezávislosť (tejto otázke je v prezentovanej práci venovaná samostatná kapitola pod názvom Dekolonizačný proces v Ázii). Hoci v afrických kolóniách v porovnaní s kolóniami v Ázii bola rozdielna politická i ekonomická situácia (africké kolónie boli vo všeobecnosti zaostalejšie), rozklad koloniálneho systému a transformácia týchto kolónií na nezávislé štáty (najmä vznik nezávislej Indie v roku 1947) mali významný vplyv na aktivitu boja za nezávislosť v kolóniách Afriky. To bola **prvá významná vonkajšia** okolnosť, ktorá ovplyvňovala rast aktivít afrických kolónií smerom k nezávislosti. **Druhou významnou vonkajšou okolnosťou** bol vznik OSN, uplatňovanie jej základného dokumentu – Charty OSN v medzinárodných vzťahoch a z toho vyplývajúca zmena medzinárodnopolitickej klímy po druhej svetovej vojne smerom k uplatňovaniu práv národov na sebaurčenie ako základných práv, presadzovaných OSN a demokratickými krajinami sveta, predovšetkým USA. Rešpektujúc túto významnú medzinárodnopolitickú zmenu už nebolo možné i naďalej pokračovať v pôvodnej koloniálnej politike. Pretože po druhej svetovej vojne najväčšie koloniálne mocnosti (okrem Portugalska) sa hlásili k demokratickým princípom a prijali zásady Charty OSN, bolo nevyhnutné, aby opustili tradičnú koloniálnu politiku a poskytli svojim kolóniám nezávislosť, k čomu ich vyzývali o rezolúcie OSN. Rok 1960, keď väčšina afrických krajín získala svoju nezávislosť, sa zapísal do histórie ako *Rok Afriky*. Niektoré európske krajiny sa nechceli vzdať svojich afrických kolónií (napríklad Francúzsko,

Belgicko). Preto dekolonizačný nebol jednoduchý, ba v niektorých krajinách nadobúdala po roku 1960 formu ozbrojeného boja (Alžírsko, Angola, Mozambik).

Narastanie vnútorných predpokladov dekolonizačného procesu v Afrike

Výsledkom koloniálneho procesu v krajinách Afriky boli štrukturálne zmeny v ekonomikách jednotlivých kolónií. Po skončení druhej svetovej vojny africké krajiny, s výnimkou Juhoafrickej únie, stále ostávali najzaostalejšou a najzávislejšou oblasťou vo svete. Aj keď ekonomický rozvoj afrických kolónií bol prispôsobovaný záujmom európskych metropol, takmer vo všetkých afrických kolóniách sa uskutočnili významné civilizačné zmeny, charakterizované prenikaním európskej civilizácie, spôsobu výroby, európskej vzdelanosti a kultúry. Štruktúra priemyslu bola síce zameraná na ťažobná a ľahký priemysel a úplne chýbal moderný (strojársky či elektrotechnický) priemysel, európske kolónie Afriky sa stali nielen súčasťou európskeho a svetového hospodárskeho trhu, ale i objektom západného civilizačného procesu. Najnižší stupeň civilizačného pokroku dosiahli európske kolónie v subsaharskej Afrike, ktorých ekonomika mala prevažne charakter naturálneho hospodárstva. Len ojedinelo vznikali podniky, ktoré mali spracovateľský charakter. Príchodom Európanov a uplatňovaním ich spôsobu hospodárskeho života boli narušené tradičné kmeňové či feudálne spoločenské vzťahy. Početná vrstva obyvateľov kolónií tento spôsob života si osvojuje. V dôsledku určitého hospodárskeho vývoja (prispôsobeného záujmom veľkých monopolov a európskych metropol) mení sa sociálna štruktúra africkej spoločnosti a dochádza k jej značnému sociálnemu rozvrstveniu. Veľká väčšina Afričanov v tomto období ešte žila na vidieku a zaoberala sa málo efektívnou prácou v poľnohospodárstve alebo pracovala na plantážach európskych spoločností, vzniká sociálna vrstva obyvateľov, ktorá získala prístup ku vzdelaniu (najmä na európskych univerzitách). Usadzovala sa v mestách, ktoré sa rozvíjali vďaka ťažobnému priemyslu, obchodu a doprave. Vznikali *mestské stredné vrstvy* a národná inteligencia. Práve ona formulovala prvé ideové koncepcie, ktoré viedli k ďalším politickým aktivitám v smere k získaniu štátnej suverenity.

Vytváranie ideologických koncepcií protikoloniálneho boja

Ideovou koncepciou, ktorá ovplyvňovala Afričanov (žijúcich najmä v anglofónnych kolóniách južne od Sahary) za oslobodenie spod koloniálnej nadvlády, bola koncepcia **panafrikanizmu**. Pretože africké etniká sa v tomto období v porovnaní s vyspelými krajinami sveta sa civilizačne oneskorovali vo svojom vývoji, koncepcia panafrikanizmu nevznikla v Afrike, ale formulovali ju americkí panafrikanisti v USA, ktorí boli potomkami čiernych otrokov (na-

príklad William E. B. DuBois, černošský vzdelanec z USA). Najprv vystupoval ako bojovník za práva černochoch v Amerike, neskôr sa stal organizátorom panafrických kongresov, ktorých cieľom bolo prispievať k zjednoteniu všetkých Afričanov proti kolonializmu a vykonávať nátlak na vlády koloniálnych mocností. Bojoval za rovnosť všetkých rás a zdôrazňoval myšlienku práva Afričanov na sebaurčenie. Jeho panafricanizmus nemal rasistický charakter. On i mnohí ďalší americkí černososi verili, že sa vrátia do Afriky, ktorú neprestali vnímať ako svoju pôvodnú vlasť. Panafricanizmus ako politickú koncepciu si najviac osvojili predstavitelia vznikajúcej africkej inteligencie najmä v anglických kolóniách: v Zlatom pobreží (od roku 1957 Ghana) to bol *Kwame Nkrumah*, v Keni *Jomo Kenyatta*, v Nigérii *N. Azikiwe*, v Tanganike *Július Nyerere*. Panafricanizmus považovali v tomto období ako vhodnú ideovú zbraň pri prekonávaní etnických rozporov a možno aj pri vytvorení celoafrickej jednoty. Na panafrických kongresoch, ktoré sa zišli v Paríži (1919), Bruseli-Londýne (1921), v Lisabone-Londýne (1923), New Yorku (1927) najprv prevažovali americkí černososi, sa zúčastňovalo stále viac delegátov z afrických kolónií. Preto aj rezolúcie kongresov nastoľovali politicky obmedzené požiadavky, dotýkajúce sa predovšetkým zlepšenia postavenia Afričanov, žijúcich v európskych kolóniách. Spomenieme požiadavku účasti Afričanov na správe kolónií, priznanie politických práv, vrátenie vyvlastnenej pôdy a i. Kongresy sa stali hlasom Afriky. Piaty panafrický kongres v Manchestri (1947) ukazoval, že panafrické hnutie prestalo byť záležitosťou amerických černošských intelektuálov a stalo sa už africkým politickým hnutím, založeným na myšlienke oslobodeného a zjednoteného afrického kontinentu. Niektorí účastníci posledného panafrického kongresu, napríklad *Kwame Nkrumah* a *Jomo Kenyatta* sa stali neskôr vodcami národnooslobodzovacieho boja vo svojich krajinách. V tomto období *Kwame Nkrumah*, ktorý v hnutí viedol sekretariát pre Západnú Afriku, prišiel s myšlienkou vytvorenia *Západoafrickej federácie štátov*, ktoré sa oslobodia od kolonializmu. Federácia mala byť vytvorená na demokratických princípoch, odpovedajúcim západnej demokratickej politickej kultúre. To ukazuje, že politické kruhy africkej národnej inteligencie subsaharskej oblasti boli výrazne ovplyvnené európskou demokratickou politickou kultúrou. Konečným cieľom politickej koncepcie panafricanizmu mal byť podľa *Nkrumaha* a jeho stúpencov vznik *Spojených štátov afrických* so samostatnými politickými a ekonomickými inštitúciami. Táto aj dnes živá myšlienka sa neuskutočnila, pretože ciele panafricanizmu boli v jednotlivých afrických krajinách, kde sa len vytváralo národné hnutie, neboli prijateľné pre všetkých politických vodcov kolónií Severná Afrika bola ovplyvnená ideológiou panarabizmu a panislamizmu. Vo francúzskych kolóniách subsaharskej Afriky *Nkrumahov* panafricanizmus bol nahradzovaný ideologickou koncepciou *négritude*.

Základná idea **négritude** vychádzala z tzv. oslavy černošstva. Zdá sa, že len v tomto smere bola totožná s ideou panafricanizmu. Mala symbolizovať akési podanie ruky amerických černochoch cez Atlantický oceán k Afrike. Touto myšlienkou sa inšpirovali černošskí vzdelanci z karibskej oblasti Strednej Ameriky k obyvateľom Západnej Afriky, najmä Senegalu. Vznik koncepcie *négritude* sa datuje do 30-tych rokov 20. storočia, keď sa študenti z rôznych francúzskych afrických kolónií stretávali počas štúdií v Paríži. V júni 1932 sa združili okolo časopisu *Légitime Défense (Legitímna obrana)* a v roku 1934 i okolo časopisu *L'étudiant noir (Čierny študent)*. Tvorca koncepcie *négritude* Aimé Césaire z Martiniku odsúdil európsku civilizáciu pre jej prejavy neľudskosti. Léopold Sédar Senghor, vtedy ešte študent zo Senegalu, ktorý neskôr sa stal významným spisovateľom, básnikom a štátnikom svojej krajiny. Vo svojich esejach vysvetľoval koncepciu *négritude*. Podľa neho *rozum je beloškou, kdežto cit je černoškou doménou*, z čoho vyvodzoval, že *Afričanovo intuitívne poznanie v skutočnosti prevyšuje európske logické myslenie*. V jeho politickom myslení však je možné nájsť vplyv kresťanstva a myslenia jezuitov. Senghor a stúpenci koncepcie *négritude* sa neustále vracali k autentickému Afrike, k jej pôvodným kultúrnym hodnotám. Opieral sa o údajnú špecifickosť černošského spôsobu poznávania skutočnosti, založenej na intuícii, zvláštnej citlivosti a súlade s prírodou. Vychádzal z filozofickej idealizácie osobnosti černocha a života v africkej občine ako idylického obrazu života spoločnosti. Život v Afrike charakterizoval ako statický. Černoškému obyvateľstvu pripisoval «večné» vlastnosti černošskej duše – mysticismus, intuitívne poznanie, citovosť, religiozitu. Oslavu černošstva v období vytvárania predpokladov rozpadu tradičných koloniálnych vzťahov je možné chápať ako konzervatívnu politickú líniu, vedúcu neskôr až k sociálnemu reformizmu. Z politologického hľadiska koncepciu *négritude* je treba chápať ako reakciu černošských intelektuálov na praktizovanie francúzskej koloniálnej politiky, predovšetkým na snahy o kultúrnu asimiláciu či pofrancúzštenie Senegalcov a čiernych Afričanov z iných francúzskych kolónií, na vnucovanie francúzskej civilizácie, zvykov, jazyka i katolíckej viery domorodcom v rámci koncepcie civilizačného poslania Francúzska. Koncepciu *négritude* je možné chápať ako uprednostňovanie čiernej rasy, čiže akýsi «rasizmus naruby». Nemohla sa uplatniť v tých afrických krajinách, ktoré neboli kolóniami Francúzska a kde tradičná africká kultúra bola európskou civilizáciou zásadne narušená. Afrika v tomto období nepotrebovala ideológiu, ktorá viedla k roztriešteniu politických síl, ale k jednote. Preto intelektuálne elitarstvo koncepcie bolo kritizované aj v niektorých západoafrických frankofónnych kolóniách (Pobrežie slonoviny, Guinea). Teória *négritude* sa prejavovala i naďalej medzi frankofónnymi študentmi afrických krajín v Európe a od roku 1947, čase začiatku protikoloniálneho úsilia, stala sa myšlienkovou bázou afrických

literátov združených pri parížskom časopise *Présence Africaine* (*Africká prítomnosť*). Vyvolala úsilie dobových afrických černošských filozofov a teológov rekonštruovať autentické africké filozofie.

Nkrumahova koncepcia Africkej osobnosti - reakcia na europocentrický prístup

Mladá africká inteligencia vznikala predovšetkým na európskych univerzitách (najmä vo Francúzsku, Belgicku, vo Veľkej Británii) a v USA. Mala preto dostatočné možnosti zoznámiť sa s demokratickým myslením Západu a s európskou civilizáciou. Odmietali vtedy značne rozšírené a ustálené chápanie Západu ako modernej civilizácie, ktorá len jednostranne pôsobí na zaostalú Afriku bez toho, aby sa sama menila. Ako *europocentrický prístup* hodnotili aj myslenie západného *kultúrneho determinizmu*, ktorý vychádzal z premisy, že Západ a Európa sú aktívnym subjektom dejín a meradlom všetkých hodnôt, Afrika je len pasívnym objektom. Ideológiou kultúrneho determinizmu boli ovplyvnení mnohí africkí intelektuáli. Kwame Nkrumah, ktorý – ako spomína Arnošt Gellner – sa tešil politickej podpore mestských nižších vrstiev a ich účasti v protikoloniálnom boji (Národy a nacionalizmus, s. 93) – takého myslenie podrobil kritike a teóriu kultúrneho determinizmu považoval za súčasť koloniálnej teórie. Vyslovil presvedčenie o existencii procesu vzájomného a obojstrannom ovplyvňovania západnej i africkej civilizácie a že aj africká civilizácia má čo dať ostatným svetadielom. Jeho idea obsahovala antikoloniálny prístup. Jej cieľom okrem iného bolo prekonať už vytvorenú tzv. koloniálnu mentalitu, vyjadrenú vo falošnom pociťovaní menejcennosti Afričanov, posilňovať sebavedomie Afričanov a vstúpiť im do pocitu ľudskej dôstojnosti, hrdosti príslušnosti k Afrike a jej kultúrnym hodnotám. Podľa Gellnera *nacionalizmus, ktorý tu pôsobil, bol jednoducho nacionalizmom všetkých čiernych a ne-bielych* na danom teritóriu, teraz zjednocovaný koloniálnym *správnym «sústrojom»*, takže *prívrženci nového nacionalizmu nemali nutne iné spoločné kladné rysy*. (Národy a nacionalizmus, s. 94) Nkrumahov optimizmus, vtedy možno prehnaný, v koncepciu africkej osobnosti vyviedol z pohľadu do africkej budúcnosti, pretože africké kolónie stáli pred obdobím boja za národné oslobodenie a vytvorenie africkej jednoty. Naproti tomu základnou charakteristikou koncepcie *négritude* bolo jej zahľadanie do minulosti, k rehabilitovaniu archaických tradícií a hodnôt. Ideové poňatie koncepcie *africkej osobnosti* sa podstatne líšilo od koncepcie *négritude*: *ak négritude a oslava černoštva ponižovaného a podceňovaného Afričana zo „sveta“ vydelovala*, koncepcia africkej osobnosti ho do neho vracala, pričom Nkrumah dal tomuto pojmu demokratický a antikoloniálny obsah. Prispela k posilneniu vedomia zodpovednosti Afričanov za svoj osud a k prekonaniu politickej pasivity. Aj zásluhou tejto koncepcie dochádzalo v krajinách subsa-

harskej Afriky k oživovaniu verejného a politického života. Na základe budúcich politických úloh začal Nkrumah v polovici 50-tych rokov 20. storočia prehodnocovať myslenie klasického panafricanizmu a kritizovať koncepciu négritude. Blížiac sa realita politických bojov za národné oslobodenie ho priviedla k logickému záveru: je nevyhnutné najprv získať politickú nezávislosť afrických kolónií a až potom realizovať ciele politiky panafricanizmu – vytvorenie nadštátnych celkov. Nepodliehal idealistickému vyzdvihovaniu duchovných a emotívnych kvalít černošského obyvateľstva. V dosiahnutí politickej samostatnosti nevidel konečný cieľ politiky národného oslobodenia. Podľa neho politickú samostatnosť je nevyhnutne zabezpečiť dosiahnutím ekonomickej nezávislosti.

Začiatky procesu dekolonizácie v krajinách Afriky spadali do obdobia, keď v mnohých afrických krajinách ešte pretrvával kmeňový spôsob života a proces konštituovania národov nebol dokončený. Významnú úlohu v procese konštituovania afrických národov zohral **africký nacionalizmus**, ktorý sa v mnohých afrických krajinách stal ideológiou, podporujúcou jednotu štátu a bol významnou prekážkou procesu obnovenia *kmeňového partikularizmu, separatizmu či regionalizmu*. Nacionalizmus dával dôraz na spoločné záujmy obyvateľov kolónií. Nacionalistické heslá o ideologickej nezávislosti Afriky aktivizovali protikoloniálny boj. Africký nacionalizmus mal mnoho podôb a prejavoval sa v každej teritoriálnej časti Afriky rôzne: od Senghorovho idealizovania občiny a ponímania roľníckych mák ako večnú vlasť černochoch k zambijskému humanizmu s teóriami o africkom „demokratickom socializme“, k myšlienkam tanzánijskeho ideológa a politika Júliusa Nyerera o zavedení distribučného rovnostárstva, k voluntarizmu a subjektivismu ďalších ideológov afrického nacionalizmu.

V dekolonizačnom procese v Afrike významnú úlohu zohrali aj iné ideológie: *panislamizmus, fanonizmus, arabský nacionalizmus, panarabizmus*.

Dekolonizačný proces v severnej Afrike

Národná a demokratická revolúcia v Egypte – od Cromera k Násirovi

Hoci Egypt bol vtedy formálne súčasťou osmanskej ríše, Veľká Británia si vynútila nastolenie kontroly nad financiami (kontroly bánk, poisťovní) i nad vydávaním obligácií egyptského štátneho dlhu. V dôsledku nariadení britského rezidenta lorda Cromera sa nerozvíjal egyptský priemysel a prevládala jednostranná orientácia poľnohospodárstva na produkciu bavlny (bavlna tvorila až 90 % všetkého exportu) ako suroviny pre britský textilný priemysel. Reakciou na krutosť britskej vojenskej správy po Denšavajskom incidente bol rast protibritských ná-

lad, sprevádzaný rozvojom národného hnutia a vznikom politických strán - *Ludovej strany* a *Vlasteneckej strany (Hizb al-wataní)*. Už pred prvou svetovou vojnou vlastenecké hnutie dosiahlo, že britská vláda prisľúbila vypracovať ústavu, na základe ktorej bol vytvorený bábkový parlament. Jeho požiadavky však neboli splnené a britský rezident ho už nezvolal. To viedlo ku kríze vo Vlasteneckej strane. Časť jej stúpencov, nazývajúcich sa *watanisti*, siahali po teroristických metódach boja: napríklad v roku 1910 bol watanistami zavraždený predseda vlády *Butrus Ghálí*. Britský generál Kitchener, ktorá od roku 1911 vykonával funkciu britského rezidenta v Egypte, všetky vlastenecké organizácie, včítane watanistov, postavil mimo zákon a zlikvidoval. Vlastenecká strana sa rozpadla, prestala zohrávať akúkoľvek úlohu v národnom hnutí. Skončilo sa tým i obdobie úsilia národných síl radikálnym spôsobom riešiť otázku národného oslobodenia. Keď sa osmanská ríša v prvej svetovej vojne pridala na stranu centrálnych mocností, proti Veľkej Británii, britská vláda zrušila suverenitu tureckého sultána v Egypte a dňa 18. decembra 1914 sa Egypt stal britským protektorátom.

V rokoch prvej svetovej vojny sa Egypt stal významnou základňou britských vojsk v boji proti osmanskej ríši. Posilnenie ekonomických pozícií národnej buržoázie sa prejavilo aj v tom, že egyptskí politici na konci vojny opäť nastolili otázku egyptskej suverenity. V politických rokovaníach s Britmi sa opierali o tézy amerického prezidenta W. Wilsona o práve národov na sebaurčenie. V novembri 1919 delegácia egyptských politikov, ktorú viedol *Saíd Zaghlúl*, predložila britskej vláde požiadavku zrušiť protektorát. Keď to britská vláda odmietla, Egypt vytvoril delegáciu so snahou nastoliť svoj požiadavky na Parížskej mierovej konferencii. Z vytvoreného širokého národného hnutia na podporu egyptskej delegácie vznikla *Wafdistická strana* (od arabského názvu *al-wafd* - *delegácia*). Saíd Zaghlúl sa zúčastnil rokovaní Parížskej mierovej konferencie, aby požadoval samostatnosť Egypta ako základnú požiadavku. Konferencia vo Versailles potvrdila britský protektorát nad Egyptom, ale Veľká Británia musela rokovať s politikmi Wafdistickej strany o úprave vzájomných vzťahov. Uznala, že forma protektorátu už neodpovedá britským záujmom. *Milnerovým plánom* sa rozhodla pripútať Egypt k Británii ekonomicky a vojensky. Politický odpor wafdistov, ktorí sa stali hlavnou národnou politickou silou v boji za nezávislosť Egypta, prinútil britskú vládu, aby vo februári 1922 zrušila protektorát. Egypt síce získal formálnu nezávislosť, ale Británia si vyhradila svoj suverénny vplyv v 4 dôležitých otázkach: 1. Obrana Egypta, 2. Ochrana imperiálnych ciest, v prvom rade Suezského prieplavu, 3. Ochrana cudzincov a národnostných menšín (najmä Britov), 4. Nadvláda v Súdáne. Takáto deklarácia egyptskej nezávislosti vošla do dejín pod pomenovaním „*nezávislosť s výhradami*“. Tento stav bol pojatý i do novej ústavy, prijatej v roku 1923. Podľa nej sa Egypt stal konštitučným monarchiou (kráľ Faud I.

1917-1936). Nezabezpečovala plné demokratické práva. Široké právomoci kráľa, ktorý sa stal nástrojom v rukách britských politických záujmov, mu umožňovali uplatňovať diktátorsky spôsob vlády a nerešpektovať ústavu. Aj napriek tomu ústava bola pokrokom na ceste Egypta v úplnej nezávislosti, ale Egypt ostal i naďalej pod britským vplyvom. Od začiatku 20-tych rokov sa strana *wafdistov* stala najsilnejšou politickou stranou v Egypte. Stála na čele politického hnutia, ktoré bolo zamerané nielen proti anglickej nadvláde, ale aj proti politike kráľovského dvora. V rokoch 1924 – 1945 boli jej predstavitelia niekoľkokrát na čele vlád, ale postupne sa v očiach egyptskej verejnosti skompromitovali spoluprácou s Britmi a korupčnými škandálmi. Politika strany nadobúdala autoritársky charakter, stratila politický vplyv a neskôr (v roku 1952) strana bola rozpustená.

Od začiatku druhej svetovej vojny sa územie Egypta stalo významnou základňou britského vojenského vplyvu proti snahám talianskeho a nemeckého fašizmu o ovládnutie Blízkeho východu. Zmeny v štruktúre egyptského hospodárstva, vynútené vojnou, podporili rast ekonomického a politického vplyvu národných síl a povojnový rozmach boja za národné oslobodenie. V Egypte vznikali nové kvalitatívne javy na politickej scéne – predovšetkým vznik množstva myšlienkových prúdov, politických strán a organizácií, spojených s posilným odborovým hnutím. Koncom druhej svetovej vojny Egypt mal relatívne vyspelú ekonomiku, najsilnejšiu z krajín severnej Afriky, značne sa zmenila sociálna štruktúra obyvateľov, ktoré bolo politicky i národne už viac vyhranené. Základnou otázkou egyptskej politiky bolo získanie národnej nezávislosti. Preto po roku 1945 sa egyptská vláda snažila túto otázku nastoliť na program rokovania Bezpečostnej rady OSN a získať podporu predovšetkým USA. Umiernené politické kruhy, sústredené okolo strany Wafd, ktoré doposiaľ ťažili z medzivojnových politických úspechov, začiatkom 50-tych rokov strácali politickú podporu, pretože neboli schopné stať sa rozhodujúcou silou národného boja za nezávislosť. To využilo *Muslimské bratstvo* na uskutočňovanie teroristických akcií proti predstaviteľom egyptskej vlády a proti britským civilným inštitúciám (napríklad bankám) i proti vojenským jednotkám. V krajine narastali nepokoje. Kráľ Fárúk, ktorý – ako napísal britský historik Paul Johnson - žil pohoršujúcim a luxusným životom, pričom skorumpovanosť jeho režimu vyvolávala stále väčšiu nespokojnosť (Johnson, P.: Dějiny 20. století, s. 475), rozpustil wafdistickú vládu, ktorá už stratila akýkoľvek vplyv na politický vývoj, a jednostranne vypovedal 8. októbra 1951 anglo-egyptskú zmluvu. Nespokojný dav ovládol dňa 23. januára 1952 Káhiru, vraždil Európanov, Židov a bohatých ľudí všetkých národností. Tak sa vytvoril sa politický priestor pre mladých a národne orientovaných dôstojníkov egyptskej armády ako jedinej organizovanej sily, ktorí pravdepodobne už od roku 1937 v armáde zakladali tajné organizácie, snažiace

sa o zvrhnutie monarchie a britskej nadvlády. Ťažko znášali neschopné vrchné velenie egyptskej armády a obviňovali ho z porážky v prvej arabsko-izraelskej vojne. Ich organizácia nazvaná *Slobodní dôstojníci (Dubbát al-ahrár)* nadviazala styky s Moslimským bratstvom i s *Demokratickým hnutím národného oslobodenia*. Stúpecami Slobodných dôstojníkov boli pôvodom egyptskí dôstojníci. Organizáciu riadil *Výbor Slobodných dôstojníkov* na čele s kapitánom *Gamál Abd an-Násirom*. Dôstojníci boli presvedčení, že tradičné politické sily sú skorumpované a nie sú schopné priviesť Egypt k štátnej suverenite. Organizácia Slobodných dôstojníkov sa neriadila žiadnou ideológiou, ba dokonca nemala ani podrobnejší program ďalšieho vývoja. Chceli využiť nielen slabosť vlády, ale i sympatie opozičných politických síl. Dňa 23. júla 1952 uskutočnili vojenský prevrat, ktorého hybnou silou bol Gamál Abd an-Násir (spolu s ďalšími vysokými dôstojníkmi, napríklad generál Naghíb, Anvar Sadat, Abdalhalím Ámír). Politologicky je túto zmenu moci možné považovať za dokončenie procesu národnej revolúcie, zameranej proti uplatňovaniu feudálnych politických princípov moci a vyvolanú všeobecným nesúhlasom s politikou podriaďovania sa egyptského panovníckeho dvora mocenským záujmom Veľkej Británie. Bola výsledkom dlho pripravovaného úsilia za národné oslobodenie, ktoré vyvíjali národné politické sily, pričom Spojené štáty toto úsilie podporovali. Ustanovená Rada revolučného velenia na čele s Násirom najprv deklarovala politickú orientáciu na USA. Čoskoro Násir začal meniť svoje politické postoje. Uchopil moc do svojich rúk, zlikvidoval demokratické princípy vlády a začal prenasledovať opozičných wafdistov. V snahe odstrániť pozostatky feudálneho režimu nová vláda vydala dňa 9. septembra 1952 vydal zákon o pozemkovej reforme, ktorou vyvlastnila pozemky väčšie než 200 feddanov (1 feddan – asi 0,4 ha). Dňa 10. decembra 1952 bola zrušená ústava. V nasledujúcom roku boli zatknutí politickí predstavitelia opozície, ich majetok skonfiškovaný, odstránené ústavné slobody a nastolený nedemokratický mocenský režim. Svoje politické a teoreticko-filozofické predstavy Násir vyjadril v spise *Filozofia revolúcie (Falsafat ath-thaura)*, ktorý bol napísaný niekoľko mesiacov po vojenskom prevrate. Podľa názoru Paula Johnsona je Násirov spis *jalovou zmesou marxistických klišé, západného liberalizmu a islamizmu*. (Tamže, s. 475). Podľa iného názoru spis dokazuje, že Násir *mal skôr intuitívne než reálne predstavy o filozofii a o zrelom politickom myslení*. Jeho politická prax udržiavania určitého stupňa teroru čoskoro vyvolala spor s generálom Nagíbom, ktorý chcel vrátiť Egypt k demokratickému a parlamentnému systému, opierajúc sa o domáce islamistické kruhy a časť obyvateľov. Vyhlásenie republiky dňa 18. júla 1953 znamenalo ukončenie egyptskej revolúcie. Nasledoval však nielen vnútorný politický boj medzi Násirom a jeho kritikmi (najmä generálom Nagíbom), ale aj o zahraničnopolitickú orientáciu štátu. Po nezdarenom

pokuse o atentát na Násira sa preukázalo, že za atentátom je Moslimské bratstvo, s ktorým bol spojený aj generál Nagíb. Bol odstránený zo všetkých vojenských i politických funkcií. Násir vo svojich rukách sústredil všetku moc. Po účasti na prvej medzinárodnej konferencii ázijských a afrických krajín v indonézskom Bandungu v apríli 1955 v politickom myslení Násira začali prevládať tendencie panarabského nacionalizmu, čo viedlo k zásadnej zmene zahraničnopolitickej orientácie Egypta.

Zánik koloniálneho systému Francúzska v krajinách Maghribu

Cesta **Tunisu** k štátnej samostatnosti a jeho oslobodenie spod koloniálnej nadvlády Francúzska bolo spojené s rastom vplyvu tuniského nacionalizmu a politickou činnosťou strany *Neo Destúr (Nová ústava)*, ktorej vedúcim politikom od roku 1934 sa stal vo Francúzsku vyštudovaný právnik *Habíb Burgiba*. Burgiba bol pôvodne členom strany Destúr (Ústava), ale v období veľkej hospodárskej krízy, keď v dôsledku ekonomických rozporov sa tuniská národná inteligencia a podnikateľské vrstvy snažili znovu definovať svoj vzťah ku francúzskej protektorátnej správe, dňa 2. marca 1934 skupina radikálnych politikov na čele s Burgibom, využívajúc ideológiu nacionalizmu, opustila výkonné orgány strany Destúr, založila vlastnú stranu a stanovila maximálny politický cieľ – dosiahnutie samostatnosti Tunisu. Tento cieľ sa snažili dosiahnuť novou kvalitou tuniského nacionalizmu: aktívnou politickou prácou medzi obyvateľstvom. Aj keď Burgiba a Neo Destúr predstavovali v porovnaní s Destúrom radikálne politické krídlo, nepoužívali revolučné formy boja za samostatnosť. Politika Neo Destúru mala podobu umiernených rokovaní nielen s predstaviteľmi kolaborantských tuniských kruhov, ale i s francúzskou koloniálnou správou. Svoje politické aktivity boli spravidla podporované organizovanými protestmi obyvateľstva. Aj napriek sústavným perzekúciám sa francúzskym úradom nepodarilo Neo Destúr politicky skompromitovať, a to ani v období okupácie Tunisu nacistickými vojskami. Naopak, po vojne Habíb Burgiba dokázal nadviazať úspešné politické vzťahy s predstaviteľmi gaullistov a Neo Destúr ostal hlavnou politickou silou celého obdobia národnooslobodzovacieho boja. Po obnovení francúzskeho vplyvu v Tunise v roku 1945, keď boli reorganizované oba volené orgány (Rada ministrov a Veľká rada), v ktorých mali rovné zastúpenie Tunisania i Francúzi, Neo Destúr začal rozhodnejšie požadovať zväčšenie svojho politického vplyvu v oboch orgánoch. Francúzska vláda s nevôľou sledovala snahy Neo Destúru posilňovať svoje politické pozície. Pod hrozbou prenasledovania Burgiba musel v roku 1945 opustiť Tunisko. Odišiel do Egypta, kde žil až do roku 1949. V Egypte sa podrobnejšie zoznámil s myšlienkami arabského nacionalizmu. Vyslovil sa proti preceňovaniu arabského kultúrneho dedičstva. Bol rozčarovaný neschopnosťou polofeudál-

nych arabských štátov vytvoriť podmienky pre aplikovanie technickej vyspelosti západných krajín. Práve tu sa začal vyvíjať jeho pozitívny vzťah k spolupráci so Spojenými štátmi. Keď Francúzsko zmenilo v roku 1949 svoj politický postoj k Tunisu, uvedomujúc si, že represáliami a klasickým kolonializmom by dosiahla len stupňovanie radikalizácie oslobodzovacieho hnutia, podporovaného Tunisami, Burgiba sa vrátil do Tunisu. Francúzska politika vychádzala vtedy z predpokladu, že najmä tuniská inteligencia, ale i niektoré politické špičky i majetnejšie vrstvy domorodcov neskrývali svoj obdiv ku francúzskej civilizácii, k Francúzsku ako k „civilizačnému vzoru“ a chcela tento pozitívny postoj politicky využiť. Dohoda s Neo Destúrom predpokladala celý rad kompromisov: Neo Destúr sa zaručoval, že nebude útočiť proti francúzskym kolonistom a Francúzsko poskytne Tunisku vnútornú autonómiu. Francúzska vláda však rozhodne odmietla Burgibov návrh na vytvorenie tuniského parlamentu. Ani táto politika kompromisov, ktorej cieľom bolo zachrániť francúzsky koloniálny vplyv, ekonomické a vojenské záujmy v Tunise, nemohli zastaviť rastúce vnútorné napätie medzi obyvateľmi a kolonistami. Brutálne zásahy proti demonštrantom a benevolencia pred násilnosťami ozbrojených skupín kolonistov viedli k stupňovaniu napätia v krajine. Francúzska vláda prerušila styky s tuniskými národnými politickými silami. V januári 1952 bol Habíb Burgiba zatknutý spolu s vedením Neo Destúru a väznený až do roku 1955. V Tunise bol nastolený vojenský teror, uskutočňovali sa masové internácie roľníkov. Francúzsky postup sa stal predmetom kritiky na pôde OSN. Nová francúzska vláda, ktorú viedol Mendès-France, sa rozhodla poskytnúť Tunisu vnútornú autonómiu, ale pod svojou kontrolou si ponechala oblasť zahraničnej politiky a obrany. V auguste 1954 bola vytvorená vláda, pozostávajúca väčšinou z tzv. kompradorských politikov, ktorí akceptovali spoluprácu s Francúzskom. Boli v nej aj traja umiernení členovia Neo Destúru. Až 3. júna 1955, po dlhých rokovaníach, v dôsledku francúzskej porážky s Viet-minhom pri pevnosti Dien-bien-phu, bola v Paríži podpísaná dohoda. V nej tuniská strana ustúpila Francúzsku takmer vo všetkých ekonomických podmienkach: za poskytnutie vnútornej autonómie sa zaviazala odzbrojiť tuniské partizánske jednotky, v budúcnosti udržiavať úzke styky s Francúzskom, uznala princíp nedotknuteľnosti francúzskeho majetku, zákaz uskutočniť pozemkovú reformu a súhlasila s existenciou francúzskych vojenských základní na tuniskom území. Dohoda tak nepriniesla úplnú samostatnosť Tuniska, znamenala však významný krok k nej. Francúzsko si zachovalo svoj pozície v Tunise. Zároveň v júni 1955 bol Habíb Burgiba oslobodený z väzenia, vrátil sa z exilu, stal sa generálnym tajomníkom Neo Destúru a postavil sa na čelo národného hnutia. Neo Destúr využil, že Francúzsko muselo čeliť začínajúcemu rozpadu svojej koloniálnej moci v subsaharskej Afrike, najmä však ozbrojenému boju v Alžírsku, a prvýkrát prišiel

s požiadavkou úplnej samostatnosti. V záujme zachovania svojho ďalšieho vplyvu v Tunise Francúzsko s touto požiadavkou súhlasilo. Spoliehalo sa na politickú koncepciu Burgibu ďalšej spolupráce s Francúzskom a nechcelo riskovať ďalšiu radikalizáciu tuniských nacionalistov. Dňa 20. februára 1956 bol v Paríži podpísaný protokol, ktorým Francúzsko uznalo samostatnosť Tunisu. Národná revolúcia sa skončila a Tunis sa stal republikou. V politickom systéme krajiny sa uplatnila západná politická kultúra. Bola prijatá ústava, vytvorené zákonodarné, výkonné a súdne orgány moci. Civilizačný vplyv a politický vplyv Francúzska bol evidentný. Prezidentom republiky sa stal Habíb Burgiba, ktorý však vytvoril, tak ako Násir v Egypte, autoritatívny systém moci a potláčal činnosť a právomoci demokratických inštitúcií.

Maroko získalo svoju nezávislosť inou cestou než ostatné krajiny Maghribu. Keď v roku 1912 sultán *Júsuf* podpísal dohodu o francúzskom protektoráte, krajina sa nachádzala na pomerne zaostalom stupni vývoja. Francúzska a španielska koloniálna správa sa zameriavali na potlačenie odbojných berberských kmeňov. Až v 20-tych rokoch sa v dôsledku rozvoja hospodárstva (najmä ťažba surovín) začala vytvárať vrstva domácich podnikateľov. Jej pozvoľný rozvoj viedol k významným politickým zmenám: vznikal marocký nacionalizmus. Marocké nacionalistické sily, späté so sultánskym dvorom, sa postavili do čela národnooslobodzovacieho hnutia: v roku 1934 vznikla prvá celonárodná politická organizáciu *Maghribský blok vlasteneckej akcie (Kutla al-Amal al-Wataní al-Maghribí)*. Založili ju *Allál al-Fásí* a *Muhammad al-Wazzání*. Aj keď mala umiernený program, bola francúzskymi úradmi zakázaná. V nasledujúcich rokoch vznikali ďalšie politické strany, ktorých politický program bol rozdielny: jedna časť nacionalistov, združená v *Strane národného hnutia (Hizb al-haraka al-kaumíja)* na čele s *al-Wazzáním* požadovala väčší podiel Maročanov na protektorátnej vláde, v miestnych orgánoch moci a vytvorenie parlamentnej demokracie a orientovala sa podľa západnej (francúzskej) politickej kultúry. Druhá politická strana sa nazývala *Vlastenecká strana pre uskutočnenie požiadaviek (Al-Hizb al wataní li tahkíi al-matálib)*, a bola vedená *Allálom al-Fásím*. Politicky podporovala sultána a monarchiu, čím demonštrovala svoju spáťnosť s pôvodnou moslimskou aristokraciou. Obe boli v jeseni 1937 zakázané a ich vodcovia deportovaní do exilu.

Oslabenie Francúzska po jeho kapitulácii v roku 1940 a vytvorenie vichystickej vlády využili marocké národné sily na deklarovanie vyhranenejšieho postoje k otázkam marockej nezávislosti. *Strana nezávislosti (Istiklál)*, založená v januári 1944, na čele ktorej stál *Allál al-Fásí*, požadovala zjednotenie Maroka, demokratické reformy a nezávislosť. Rozvoj hospodárstva počas vojnových rokov viedol k procesu nenásilnej arabizácie berberských kmeňov, ktoré sa usadzovali v mestách a integrovali sa do pôvodnej arabskej spoločnosti. Proces stme-

ľovania domorodého obyvateľstva zákonite viedol ku vzniku jednotného marockého národa. Hospodársky rozvoj Maroka v rokoch 1947-1953 tento proces urýchlil. Jeho zvláštnosťou bolo, že v porovnaní s francúzskymi kolonistami a protektorátnou mocou politicky slabšia marocká národná buržoázia, ktorá sa dala na cestu hospodárskeho podnikania, videla záruku svojho prežitia v spojení so sultánskym dvorom a moslimským duchovenstvom. Sultán *Muhammad ben Júsuť* sa stal symbolom hnutia za národnú samostatnosť. Jeho úloha v tomto smere bola zvýraznená najmä od roku 1947, keď v marockom Tangere predniesol zásadný prejav: v ňom po prvýkrát verejne vyjadril požiadavku nezávislosti Maroka. Aby aktivizoval politicky a národne ešte neuvedomelé vrstvy domorodých obyvateľov, používal islamistickú argumentáciu. Boj za samostatnosť začal nadobúdať národný rozmer. Osoba sultána, ktorý predstavoval pre obyvateľov Maroka prirodzenú autoritu, vyplývajúcu z islamu, bola v strede tohto boja. Z politických strán najväčší vplyv mala strana *Istiklál a Demokratická strana nezávislosti (Hizb al-istiklál ad-dímukratí)*. V jeseni 1952 poslal sultán vláde v Paríži list, v ktorom požadoval samostatnosť Maroka. Jeho požiadavka bola podporená početnými štrajkami a demonštráciami. Mnoho príslušníkov berberských kmeňov z horských oblastí prišlo podporiť sultánovu požiadavku. Represálie francúzskej polície viedli k radikalizácii boja marockých nacionalistov: dali požiadavke marockej nezávislosti medzinárodný rozmer aj tým, že sa usilovali o prejednávanie tejto otázky na medzinárodnom fóre. Získali podporu Ligy arabských štátov, Egypta, ale i USA, ktoré poukazovali na nepružnosť klasických koloniálnych metód v nových podmienkach. Nadviazali tiež styky s tuniským a alžírskym protikoloniálnym odbojom. V tejto napätej situácii sa francúzska vláda snažila využiť prežívajúce marocké feudálne vrstvy a rozdeliť nacionalistické sily: v roku 1953 zhromaždenie 270 statkárov a kmeňových náčelníkov, vedených pašom *al-Glávím*, dosiahlo zosadenie sultána, jeho deportáciu na Korziku a neskôr na Madagaskar. Za nového panovníka bol vyhlásený *Muhammad ben Arafa*, ktorý však čoskoro strácal podporu kmeňových náčelníkov a stal sa bábkou francúzskej politiky. Tento palácový prevrat je hodnotený ako puč a bol začiatkom ozbrojených nepokojov, ktoré nadobúdali taký široký rozsah, že marocká otázka sa dostala na program rokovaní medzinárodných organizácií, najmä OSN. Francúzsko sa ocitlo v zložitom medzinárodnom postavení aj preto, že muselo čeliť národnooslobodzovaciemu boju v Indočíne a vznikol ozbrojený boj v Alžírsku. V situácii, keď nepokoje, včítane ozbrojeného boja, zasiahli takmer celé územie Maroka a politická línia *al-Glávího* sa rozpadla, francúzska vláda dňa 25. augusta 1955 súhlasila s návratom sultána Muhammada ben Júsuťa z exilu. *Ben Arafa* bol zosadený. V decembri 1955 bola vytvorená prvá marocká vláda, zložená z politických predstaviteľov Istiklálu, Demokratickej strany nezávislosti a politických síl, späť s sultánom.

Staronový sultán *Muhammad ben Júsuf* bol vyhlásený za kráľa a prijal meno Muhammad V. Maroko sa konštituovalo ako kráľovstvo. Vo februári 1956 sa začali v Paríži rokovania s francúzskou vládou o zrušení protektorátu a poskytnutí nezávislosti, ktorá bola Maroku priznaná dňa 2. marca 1956. Zjednotenie Maroka bolo dokončené, keď v apríli 1956 sa Španielsko zrieklo obsadených marockých území (okrem enkláv Ifini, Ceuta a Mililla), tzv. Španielskej západnej Sahary. Maroko uznalo požiadavku Francúzska na ochranu záujmov francúzskych usadlíkov a ponechalo si na marockom území vojenské základne, ktoré zlikvidovala až v roku 1961. Hospodárske a kultúrne vzťahy medzi oboma krajinami pretrvávali i naďalej a dostali sa na novú úroveň. V rámci demokratizácie politického života bolo v roku 1956 vytvorené Národné poradné zhromaždenie, ktorého členovia boli menovaní kráľom a mali len poradný hlas. Podobne aj príprava ústavy bola zverená výboru, ktorý menoval panovník, a nie volenému orgánu. V krajine sa neuskutočnili všeobecné voľby. Jedinými volenými orgánmi boli mestské a vidiecke rady, ktoré však nemali žiadnu reálnu moc. V dôsledku týchto špecifickosti protikoloniálneho boja a boja za národnú suverenitu v krajine nebol nastolený demokratický systém.

Proces dekolonizácie **Alžírska** bol odlišný než v ostatných krajinách Maghribu. Jeho zvláštnosti vychádzali predovšetkým z toho, že Alžírsko malo charakter presídleneckej kolónie a jeho územie bolo administratívnu súčasťou Francúzska, rozdelené do troch departementov. S metropolou bolo spojené oveľa tesnejšie, než ostatné krajiny Maghribu alebo iné francúzske kolónie Afriky. Preto sociálny a politický vývoj sa v Alžírsku uberal inou cestou. Rast priemyselnej produkcie, zabezpečovaný predovšetkým kolonistami a opatreniami francúzskej vlády, sa neprejavoval na životnej úrovni obyvateľov kolónie rovnako. V najhoršej materiálnej situácii bolo arabské domorodé obyvateľstvo, zbavené väčšiny svojej najlepšej pôdy, a bereberské kmene, vytláčané do neúrodných oblastí Atlasu. Vysoká natalita medzi domorodcami zhoršovala ich sociálnu situáciu a neumožňovala im profitovať zo zlepšujúcej sa ekonomickej situácie. Podľa údajov Paula Johnsona v roku 1830 bolo žilo v Alžírsku len 1,5 mil. Arabov a ich počet neustále klesal, lepšie sa životné podmienky v kolónii začali priťahovať i príslušníkov iných arabských či berberských kmeňov. Francúzski lekári zlikvidovali maláriu, týfus a radikálne znížili úmrtnosť neeurópskych detí. Preto v roku 1906 moslimské obyvateľstvo už dosiahlo 4,5 mil. a v roku 1954 už 9 miliónov. Francúzsku politiku „asimilácie“ považoval za nezmysel. (Johnson. P.: Dějiny 20. století, s. 482) Nerovnaká natalita spôsobovala neustále znižovanie pomeru európskeho obyvateľstva k domácim Arabom: belosi tvorili len 1/9 z celkového počtu obyvateľov Alžírska a boli vo veľkej početnej nevýhode. I sociálne podmienky života boli veľmi odlišné: Francúzi vo všeobecnosti pohrdali

Arabmi a šance neboli rovnaké pre každého. Paul Johnson uvádza údaj, podľa ktorého v roku 1945 chodilo do 1 400 základných škôl 200 tisíc európskych detí, ale 1 milión 200 tisíc moslimských detí chodilo do 699 škôl, pričom učebnice i pre moslimských žiakov sa začínali: „Naši predkovia Galovia...“ (Johnson, P.: Dějiny 20. století, s. 483) Medzi Alžírčanmi a francúzskymi usadlíkmi, nazývanými *pieds noirs* (čierne nohy - podľa čiernych číziem, ktoré nosili francúzski vojaci), ekonomické a sociálne hranice boli omnoho ostrejšie než v Tunise či Maroku. Diskriminované obyvateľstvo, jazykovo síce nerovnorodé, bolo moslimské a tak sa dostávalo do opozície proti - použijúc slová Arnošta Gellnera, «*nemoslimským privilegovaným držiteľom moci*». Všetky francúzske vlády, hoci hlásali politiku asimilácie, sa málo zaujímali nielen o vývoj vzťahov medzi masou kolonistov a domorodcami, ale aj o vznik podnikateľskej vrstvy z radov domorodcov, s ktorou by mohli spolupracovať pri riadení krajiny. Táto politika mala za následok, že sa nedostatočne rozvinula alžírskaa národná buržoázia, ktorá by bola ekonomicky spojená s Francúzskom. Preto jadrom rodiaceho sa alžírkeho nacionalizmu sa stala inteligencia, opierajúca sa o tradičnú alžírsku kultúru, a mestské chudobné vrstvy, podporované vidiekom. Arnošt Gellner na okraj vývoja v Alžírsku poznamenal, že *vysoké kultúry majú snahu stať sa základňou novej národnosti*, pretože náboženstvo ešte pred objavením sa nacionalizmu *odlíšilo pomerne jasne všetkých menej privilegovaných od privilegovaných*, aj keď alebo zvlášť keď *menej privilegovaní nemali žiadny iný kladný spoločenský znak (ako jazyk alebo národné dejiny)*. (Národy a nacionalismus, s. 84) Na území Alžírka v protikoloniálnom boji prebiehal proces vytvárania alžírkeho národa na základe «arabizácie», to znamená kabylský nacionalizmus, ktorý vyjadroval ideológiu niekdajšieho maloroľníctva, vnucoval miestnym berberským nárečiam vzdialený arabský jazyk. Podľa niektorých historikov absencia kompaktnej vrstvy alžírkej národnej buržoázie a brutálne koloniálne praktiky francúzskych úradov spôsobili, že alžírke národnooslobodzovacie hnutie, ktoré sa politicky začalo aktivizovať od začiatku 50-tych rokov, malo radikálny charakter a celonárodnú podporu. (Lacina. K.: Nejnovější dějiny Afriky, s. 197) Ako neskôr konštatoval Arnošt Gellner, jeden z vodcov alžírkej revolúcie a národný buditeľ – Ferhat Abbas poznámenal, že pred *národným prebudením v tomto storočí neexistoval žiadny alžírsky národ*, ale len široko chápané *všeobecné islamské spoločenstvo*, žijúce v početných obciach. Nič teda, čo by *aspoň vzdialene odpovedalo obyvateľom dnešného národného územia*. Znamená to, že v období protikoloniálneho boja, boja za národnú slobodu sa v skutočnosti rodil nový národ, *definovaný ako súbor všetkých príslušníkov danej viery v rámci daného územia*. (Národy a nacionalismus, s. 84). Aby náboženstvo zohralo túto úlohu «rozlišovacieho hľadiska, definujúceho štát», muselo sa pretvoriť: podľa Gellnera alžírsky islam 20. storočia už odmietal

svojím *uctievaním rodokmeňov a pribudzenských vzťahov* tradície «vidieckych svätých a posvätných kultov», typických pre 19. storočie. Stotožnil sa *s reformátorskou vierou v Korán*, ktorá *mohla definovať národ a dokázala to*. (Národy a nacionalizmus, s. 84)

V niektorých radikálnych alžírskych kruhoch sa odpor proti francúzskemu kolonializmu prejavoval sympatiami k nemeckej Rommelovej armáde. Pád vichystického režimu a víťazstvo nad fašizmom v máji 1945 Alžírčania prijali v nádeji, že v povojnovom usporiadaní pomerov bude politika Francúzska k potrebám Alžírčanov viac ústretová než pred vojnou. Prejavy odporu proti kolonializmu boli nezmyselne kruto potláčané. Niektorí alžírski teroristi z útvaru „Wilaja 3“ v Kabylských horách, ktorí mali skúsenosti z bojov v muftího tzv. moslimskej légii SS, vedení Ait Hamoudom (bol známy pod menom Amirouche), siahli po terore a v máji 1945 brutálne zavraždili 103 európskych osadníkov. Európski kolonisti, nazývaní *pieds noirs*, vytvorili bojové skupiny. Ich odpoveďou boli doposiaľ nevídané pogromy a masakry proti Alžírčanom (napríklad v Konstantínskej oblasti). To viedlo k radikalizácii alžírkeho nacionalizmu a oslabeniu politických pozícií tých skupín národného hnutia, ktoré mali doposiaľ umiernené politické postoje a domnievali sa, že s Francúzskom je možné jednať a dohodnúť sa. Mnohí vojaci a poddôstojníci arabského pôvodu, demobilizovaných z francúzskej armády, našli svoje rodiny povraždené. Práve z nich sa neskôr stali vodcovia a velitelia oslobodzovacej armády. Jeden z nich – *Achmed Ben Bella* neskôr vyhlásil, že hrôzy v máji 1945 ho presvedčili o jedinom možnom riešení podľa zásady «Alžírsko Alžírčanom!». (Podľa Johnson, P.: *Dějiny 20. století*, s. 483) v roku 1946, po udalostiach v máji 1945 francúzska vláda, aby zmiernila rastúce napätie, rozhodla sa povoliť vznik politických organizácií na území Alžírsku. Konzervatívne a umiernené krídlo alžírskych nacionalistov sa organizovalo v politickom zoskupení *Demokratický zväz alžírkeho manifestu (Union démocratique du manifeste algérien – UDMA)*. Jej generálnym tajomníkom sa stal *Ferhat Abbas*, neskôr jeden z vodcov alžírkeho národnooslobodzovacieho boja. Organizácia sa opierala o predstaviteľov drobnej podnikateľskej vrstvy, najmä obchodníkov a statkárov. Politickým cieľom Abbasovej strany bola najprv autonómia v rámci francúzskej únie. Až neskôr Ferhat Abbas konštatoval, že „alžírsku revolúciu cestou zákona asi nebude možná“. (Tamže, s. 178) Politicky blízko k nej mala islamská *Asociácia ulemov (Džam'ijat al-ulamá – AD)*, založená už v roku 1931, ktorá združovala islamsky orientovanú inteligenciu, najmä islamských duchovných. Orientovala sa na užšie spojenie s ostatnými arabskými štátmi. Konečným cieľom jej politického programu bola nezávislosť a duchovná obroda alžírkej spoločnosti v zmysle návratu k hodnotám arabsko-islamskej civilizácie. Radikálne stredné vrstvy vytvorili *Hnutie za víťazstvo demokratických slobôd (Mouvement pour le triomphe des libertés démocratiques – MTLD)*, ktoré po svo-

jom vzniku malo masový vplyv a dosiahnutie nezávislosti Alžírsku považovalo za svoj najvýznamnejší cieľ. Na jej čele stala významná osobnosť alžírskoho nacionalizmu – *Messali Hádž*. Aj napriek tomu, že v septembri 1947 vstúpil do platnosti tzv. Organický štatút Alžírsku (Statut organique de l'Algérie), podľa ktorého bolo vytvorené Alžírске zhromaždenie a Alžírčanom bolo priznané štátne občianstvo, arabčina sa vyučovala na všetkých stupňoch škôl, boli to len formálne zmeny v koloniálnom usporiadaní pomerov. Koloniálny režim ostal zachovaný. Preto alžírске nacionalistické politické sily pokračovali v boji za samostatnosť. Od začiatku 50-rokov Hnutie za víťazstvo demokratických slobôd vytvorilo svoju bojovú zložku – *Zvláštnu organizáciu (Organisation spéciale – OS)*, ktorá pracovala na prísne konšpiratívnom základe. Jedným z jej vodcov bol *Ahmed Ben Bella*, ktorého Francúzi už vtedy považovali za „mestského teroristu“.

Po prekonaní vnútorných rozporoch v alžírskom hnutí, týkajúcich sa foriem vedenia národnooslobodzovacieho boja, v októbri 1954 sa nacionalistické sily zjednotili. Začiatok zjednocovacieho procesu bol historickým medzníkom v alžírskom boji za nezávislosť. Bol to začiatok **prvej etapy** bojov za nezávislosť – od novembra 1954 do začiatku roku 1956. Je charakterizovaná vytvorením najvýznamnejšej organizácie alžírskoho odboja – vznikol *Národný front oslobodenia (Front national de la libération – FNL)*. Na jar 1955 bola vytvorená vojenská zložka FNLA – *Armáda národného oslobodenia (Armée de la libération nationale – ANL)*. Bola zverejnená výzva k boju za *samostatnosť a vytvorenie štátu v rámci zásad islamu, ktorý by uskutočnil demokratické premeny... a vytvoril piliere maghribskej jednoty v odpovedajúcom maghribskom a islamskom rámci*. (Podľa Lacina, K.: tamže, s. 200) K programu FNL sa prihlásilo v roku 1955 aj Hnutie za víťazstvo demokratických slobôd Messalihu Hádža (tzv. messalisti, ktorých neskôr zastávali šovinistické stanoviská a v dôsledku vnútorného rozkolu zanikli), drobní podnikatelia a stredné vrstvy. Zjednotením všetkých politických prúdov v Alžírsku kolo FNL sa skončila prvá etapa národnooslobodzovacieho boja a alžírsku revolta dostala celonárodný charakter. **Druhá etapa** bojov za nezávislosť bola od januára 1956 do mája 1958. FNL sa stal ústrednou a uznávanou politickou silou bojov za nezávislosť. Na kongrese FNL v Summáne v auguste 1956 vodcovia FNL stanovili novú organizačnú štruktúru FNL a ANL. Stanovili vlastné administratívne okruhy (wilája). FNL rozpracoval stratégiu politickej práce medzi obyvateľstvom na oslobodených územiach, výchovu nových kádrov, zakladať ľudové zhromaždenia, zodpovedné za „výrobu prostriedkov pre revolúciu“, „dodržiavať zákony islamskej etiky“ a zvolil *Národnú radu alžírскеj revolúcie*. Francúzska vláda, zložená z liberálnych politikov, sa snažila nájsť východisko z tejto situácie politikou ústupkov Alžírskemu obyvateľstvu v hospodárskej a sociálnej oblasti, pre-

tože si bola vedomá škodlivosti začatého ozbrojeného boja. Predseda vlády, radikálny socialista Mendès-France sa neustále držal iluzórnej predstavy, že Alžírsko sa môže stať mnohonárodnostnou spoločnosťou, založenou na zásadách *slobody, rovnosti a bratstva*. Alžírске departementy mali byť *nezmeniteľnou súčasťou Francúzskej republiky* a ich *odtrhnutie pokladal za nemysliteľné*. (Podľa Johnson, P.: Dějiny 20. století, s. 485) Vtedajší minister vnútra François Mitterand považoval vojnu v Alžírsku za nutný prostriedok riešenia situácie, ak v Alžírsku nebude úspešná liberálna politika generálneho guvernéra Jacquesa Soustella - realizovať veľkorysú politiku vzájomného pochopenia kolonistov, francúzskych úradov i všetkých Alžírčanov, nazvanú *taktika demokratického začleňovania*. Soustelle považoval FNL za teroristickú organizáciu. Vytvoril zvláštne jednotky, nazvané *Modré čiapky (Képis bleus)*, ktoré mali ochraňovať lojálne obyvateľstvo. Do Alžírska pozval významných francúzskych liberálov, ktorí tam budovali sieť sociálnych stredísk pre arabské obyvateľstvo, udržiavali kontakty s liberálnymi moslimskými predákmi, snažiac sa ich zapojiť do správy verejných vecí. Polícia i armáda mali zakázané používať akúkoľvek brutalitu a teror. Paul Johnson konštatoval, že Soustellova taktika nemohla mať úspech, pretože ju v podstate odmietali obe strany: Francúzsko sa nechcelo stať poloarabským a polomoslimským národom a na druhej strane väčšina Alžírčanov odmietala stať sa Francúzmi. (Johnson, P.: Dějiny 20. století, s. 485) Ben Bella a iní vodcovia FNL nielenže odmietali Soustellovu *taktiku demokratického začleňovania*, ale jej neúspešnosť a krach sa stal ich základným politickým cieľom: nariadili likvidovať všetkých, ktorí prejavujú zmierlivého ducha a spolupracujú s Francúzmi, platia dane alebo ich vyberajú. Nenávisť FNL sa dotýkala predovšetkým mierumilovných moslimov a tiež i tých Francúzov, ktorí prejavovali pochopenie pre spoluprácu s Alžírčanmi. Cieľom taktiky teroru FNL bolo politicky rozdeliť Francúzov a Alžírčanov, postaviť ich proti sebe a donútiť francúzsku ozbrojenú moc k barbarským represiam, ktoré by v konečnom dôsledku zmenili vyhrotenú politickú situáciu v krajine na situáciu vojenskú. FNL najprv plánovito vyvražďovala stúpcov Soustellovej liberálnej politiky bez rozdielu, či sú moslimovia alebo Francúzi. Po roku 1956 vraždenie nadobúdalo masový charakter: boli zabíjaní všetci Francúzi a kolonisti, bez rozdielu veku a pohlavia (napríklad v Ain-Abid pri Constantine bolo doslova na kusy rozsekaných 37 európskych kolonistov, z toho 10 detí mladších ako 15 rokov), ale i umiernení Arabi. Francúzska odpoveď nedala na seba dlho čakať. Taktika alžírskych teroristov z FNL slávila úspech: Soustellov experiment sa zrútil. Nasledovalo jeho odvolanie z funkcie generálneho guvernéra. Ako poznamenal Paul Johnson, *vojna v Alžírsku sa stala súťažným v terore*. Hoci početní francúzski liberáli (napríklad aj spisovateľ Albert Camus), ale i stúpenci umiernennej politiky z radov moslimov (napríklad Ferhat Abbas) vo verejných

prejavoch apelovali na rozum, boli doslova «ukričaní» z oboch strán. Štvrtá republika nedokázala situáciu v Alžírsku zvládnuť. Reakciou na túto situáciu bol vojenský puč v Alžírsku: moc prevzali generáli, podporovaní tzv. *ultra*. Vyzvali generála de Gaulla, aby sa vrátil do politiky. Chceli ho použiť na rozbitie štvrtej republiky a potom sa ujať moci. Štvrtá republika zanikla. Zrodila sa piata republika. De Gaulle začal upevňovať svoj mocenský vplyv v štáte. Dňa 28. októbra 1958 bola prijatá nová ústava, ktorá všetku moc sústredovala v rukách prezidenta. V tom istom referende, ktoré odsúhlasilo novú ústavu, dalo všetkým francúzskym teritóriám právo rozhodnúť sa, či sa v budúcnosti odtrhnú, alebo ostanú s Francúzskom. V prezidentských voľbách dňa 21. decembra 1958 sa prezidentom republiky stal de Gaulle.

Generál de Gaulle nebol stúpencom koloniálnej politiky. Ako skúsený politik a významný štátnik dobre vedel, že po druhej svetovej vojne doba koloniálnych vzťahov už skončila a že po porážke Francúzska vo Vietname nezávislosť Alžírska je nezvratným procesom. Aby upokojil alžírskych „ultra“, kolonistov a generálov francúzskej armády v Alžírsku, v polovici roku 1958 hlásal zásadu «Francúzske Alžírsko!», čo znamenalo, že Alžírsko je a ostane nedeliteľnou súčasťou Francúzska. Vyhlásil, že *nikdy nebude jednať s ľuďmi z Káhiry a z Tunisu* (zdržiavali sa tam vodcovia FNL). Do Alžírska bola premiestnená polmiliónová francúzska armáda. Začala sa **tretia etapa** bojov – od mája 1958 do začiatku roka 1960. *Pieds noirs* trvali na tvrdom postupe proti FNL. Nový generálny guvernér Robert Lacoste dal francúzskej armáde slobodu v konaní a generáli presadili jej nezávislosť. Veliteľ výsadbárov, generál Massu začal bojovať proti FNL jej zbraňami: postupoval tvrdo a bez zábran. Obnovil mučenie, ktoré považoval za „*jedinú možnosť ako zabrániť brutálnejšiemu zaobchádzaniu bez dozoru*“. Podarilo rozložiť ilegálnu sieť FNL na dôležitých územiach, včítane hlavného mesta Alžír. Nový veliteľ francúzskych vojsk v Alžírsku generál Challe nariadil uskutočňovať stratégiu izolovania jednotlivých ohnísk odporu a blokovania už oslobodených území. Pozdĺž marockých a tuniských hraníc bolo obyvateľstvo vysídlené, vytvorené mínové polia, aby sa zamedzilo prechodu povstalcov. Alžírski teroristi z FNL boli zatlačení do defenzívy a liberálni moslimovia, ktorí hľadali cestu dohody s Francúzskom, opäť politicky ožili. Na zlepšenie postavenia Alžírčanov bol prijatý tzv. Constantinský plán, ktorý predpokladal investície do alžírskeho hospodárstva, politiku ústupkov a zlepšenie sociálneho postavenia obyvateľov. Jeho politickým cieľom bolo dať Alžírčanom nový hospodársky priestor a odvrátiť ich tak od spolupráce s FNL. Dosiahnuté pozitívne výsledky boli však zmarené opatreniami francúzskej vlády na tzv. *obrodu alžírskeho vidieka*, ktorý bol súčasťou tzv. Constantinského plánu. Bola to politika *déracinement* (vykoreňovania). Jej podstatou bolo premiestniť dva milióny alžírskych dedičanov a kočovníkov do iných oblastí, obyčajne me-

nej úrodných, popretrhávať tak vytvorené sociálne štruktúry alžírkeho vidieka a zlikvidovať roľnícku základňu FNL. Vyvolávala odpor obyvateľstva a stupňovala odboj proti Francúzom. Od roku 1960 Alžírsko zachvátila vlna štrajkov, sabotáží a nových teroristických akcií proti Európanom, i popravy zajatých Francúzov. Ako reakciu na tieto udalosti zväčšilo Francúzsko početnosť svojej armády až na 800 tisíc vojakov, hoci de Gaulle už vtedy vedel, že myšlienka francúzskeho Alžírska je ďalej neudržateľná a že hroziaca vzbura francúzskej armády v Alžírsku, pripravovaná generálmi, sa môže preniesť i do Francúzska a vyvolať občiansku vojnu. Aj vo Francúzsku sa menili postoje verejnosti i politikov k alžírkej otázke v prospech nezávislosti Alžírska a záchrany civilizačných hodnôt Francúzska. V apríli 1960 Národné zhromaždenie vyhoveló žiadosti de Gaulla a poskytlo mu «zvláštnu plnú moc». Na jednej strane ubezpečoval európskych kolonistov, «ultra» i veliteľov armády v Alžírsku o podpore Francúzska, na druhej strane na základe zvláštnej plnej moci začal tajné rokovania s vodcami FNL. V januári 1961 nariadil uskutočnenie referenda o alžírkej nezávislosti. Jeho kladný výsledok znamenal koniec *Francúzskemu Alžírsku (Algérie française)*. De Gaullovi i francúzskej vláde bolo vtedy jasné, že s FNL musí začať rokovať. Vodcovia FNL boli prepustení z väzenia, aby sa spolu s predstaviteľmi alžírkej dočasnej vlády, ustanovenej v libyjskom Tripolise, mohli zúčastniť na rokovaniach o poskytnutí nezávislosti. Rokovania trvali takmer dva roky (od júna 1960 do marca 1962) a Francúzsko, aby nestratilo svoju tvár, sa pokúšalo zachrániť, čo sa dalo. Vysokí francúzski vojenski velitelia v Alžírsku, vedení generálom Salanom, a «ultra» sa nehodlali zmieriť s alžírskou nezávislosťou. Vytvorili teroristickú *Organizáciu tajnej armády (Organisation de l'Armée Secrète - OAS)*, ktorá všade, v Alžírku i Francúzsku podľa obrazu FNL používala teror ako metódu boja, snažiac sa o všeobecný zmätok a celkový rozklad krajiny. OAS mala na svedomí 12 tisíc zavraždených civilistov, predovšetkým moslimov, 500 francúzskych policajtov, verejných činiteľov a politikov. De Gaulle dvakrát unikol atentátu. «Biely terorizmus» OAS bol podľa Paula Johnsona *názorným príkladom, že politické násilie vždy vedie k rozkladu a definitívne vylúčil akúkoľvek možnosť bielej kolonizácie v Alžírsku.* (Tamže, s. 489) Už koncom roku 1961 de Gaulle pripúšťal myšlienku nevyhnutnosti návratu bielych kolonistov z Alžírska do Francúzska, pretože ich vzťahy s moslimmi boli krajne nepriateľské a ich zlepšenie nemožné.

Dňa 18. marca 1962 bola vo francúzskom kúpeľnom stredisku *Évian*, na brehu Ženevského jazera, podpísaná dohoda o ukončení vojny v Alžírsku. Francúzsko (jeho delegáciu na rokovaniach viedol Georges Pompidou, neskorší francúzsky prezident), súhlasilo so samostatnosťou Alžírska. Na čele alžírkej delegácie bol terorista Ben Bella, oslobodený z francúzskeho väzenia. Po ôsmich rokoch krvavej vojny bolo medzi oboma stranami uzavre-

té prímerie. Francúzski vojaci do konca roku 1962 opustiť Alžírsko. Hoci francúzska verejnosť podporila **Évianske dohody** v referende, konanom 8. apríla 1962, a tiež i Alžírčania v referende z 1. júla 1962, pre Francúzsko znamenali v skutočnosti kapituláciu, zakrývanú de Gaullovymi frázami o «spoločnom bratstve oboch národov na ceste k civilizácii». Hoci dohoda obsahovala články o zabezpečení občianskych a politických práv európskych kolonistov, nedotknuteľnosti ich majetku, politickí vodcovia z FNL nič nerešpektovali a Francúzsko sa nedomáhalo ich plnenia, sledujúc svoje ďalšie záujmy pri ťažbe ropy a uránu na Sahare. Spolu s francúzskou armádou odišlo z Alžírska celkom 1 milión 380 tisíc kolonistov, vrátane určitého počtu moslimov. Z celkovej početnej európskej komunity ostalo v Alžírsku v roku 1963 len 30 tisíc Európanov. (Údaje podľa Johnson, P.: *Dějiny 20. století*, s. 490) Paul Johnson uvádza, že ani v najmenšej miere nebola garantovaná ochrana početným moslimským úradníkom (až 250 tisíc) a vojakom, ktorí slúžili v administratíve alebo vojenských oddieloch a ktorí sa snažili o dorozumenie s Francúzskom. Ostali bez akejkoľvek pomoci, takže za nečinnosti francúzskych vojakov boli popravovaní bez súdu a beštiálne vraždení. Považoval to za zločin a zradu zo strany Francúzska. Podľa neho nový alžírsky režim, zložený prevažne zo skúsených teroristických bojovníkov, za svoju existenciu vďačil bezmedznému násiliu a beštiálnym vraždám, ktorých sa dopúšťal beztrestne. (Tamže, s. 491) Veľmi rýchlo sa mu podarilo zlikvidovať zvyšky západnej civilizácie a moslimskú inteligenciu, vychovanú v duchu európskych kultúrnych tradícií. Jeho prvý prezident Ben Bella čoskoro konštatoval značný hospodársky úpadok krajiny, ktorú početní obyvatelia opúšťali, aby si hľadali živobytie práve vo Francúzsku. Povedané slovami Paula Johnsona, krajina sa stala hlavným nielen útočiskom medzinárodného terorizmu všetkého druhu (tamže, s. 491), ale aj islamského fundamentalizmu. Na druhej strane dlhoročný boj za samostatnosť viazal početnú francúzsku armádu, odčerpával Francúzsku značné sily a uľahčil tak boj iných národov Afriky za nezávislosť.

Ak sa pozrieme na dekolonizačný proces a úlohu európskych koloniálnych mocností, práve európske metropoly vo veľkej miere politicky rozhodovali o tom, či protikoloniálny zápas bude prebiehať tzv. riadenou dekolonizáciou (ako napríklad v prípade Veľkej Británie), alebo nadobudne radikálny, ba až krvavý priebeh (ako napríklad v Alžírsku, Angole či Mozambiku). Nie všetky európske koloniálne mocnosti boli politicky pripravené na zvládnutie protikoloniálneho zápasu. V africkom priestore najväčšie problémy malo Belgicko, Taliansko, Portugalsko, ale prekvapujúco i Francúzsko, ktorého civilizačné poslanie, oficiálne vyhlásené za cieľ jeho koloniálnej politiky, sa z veľkej časti nenaplnilo.

Literatúra:

- Ageron, Ch.-R. (1991): *La décolonisation française*. Armand Colin.
- Beti, M. (2003): *Main bassa sur le Caméroun*. Paris: La Découverte.
- Davenport, T. R. H. (1978): *South Africa: a Modern History*. Cambridge Commonwealth Series.
- Gellner, E. (2003): *Nacionalismus*. CDS.
- Gellner, A. (1993): *Národy a nacionalismus*. Praha: Hříbal.
- Hulec, O. (1997): *Dějiny Jižní Afriky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hrbek, I. a kol. (1966): *Dějiny Afriky*. II. díl, Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Johnson, P. (1991): *Dějiny 20. století*. Praha: Rozmluvy.
- Lacina, K. a kol. (1987): *Nejnovější dějiny Afriky*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Marseille, J. (1984): *Empire colonial et capitalisme français*. Édition Albin Michel.
- Renouvin, P. (1994): *Historie des relations internationales*. III. partie, Paris: Hachette.
- Shillington, K. (2005): *History of Africa*. New York: Palgrave Macmillan.